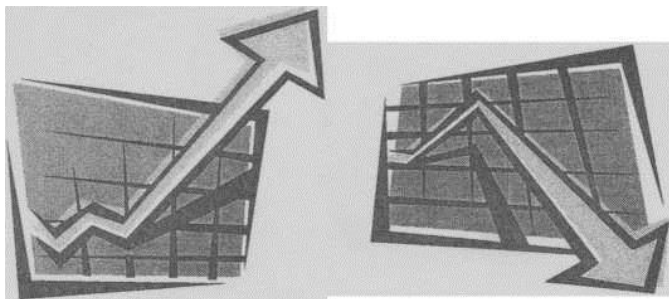

КИРИЛЮК Ю.В.

**ДЕРЖАВНЕ
РЕГУЛЮВАННЯ
ЕКОНОМІКИ**

Чернігів, 2000

Міністерство освіти та науки України
Чернігівський державний інститут економіки і управління

Ю.В. Кирилюк

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*для бакалаврів з напрямку
6.0501 «Економіка і підприємництво»*

Затверджено
Вченою радою ЧДІЕіУ
Протокол № 5
від 25 травня 2000р.

Чернігів 2000 р.

ББК 65.012.2

К 43

Кирилюк Юрій Володимирович.
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ:
Опорний конспект лекцій. - Чернігів: ДКП
РВВ, 2000.- 217 с.

Рецензенти: **Ю.В. Ніколенко,**
доктор економічних наук, професор
В.М. Левківський,
кандидат економічних наук, доцент

Кирилюк Ю.В.
К 43 **ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ:** Опорний
конспект лекцій. - Чернігів: ДКП РВВ, 2000. -217 с.

ІБВІЧ 966-533-117-5

У навчальному посібнику розкривається суть, мета і завдання державного регулювання економіки, теоретичні основи формування та реалізації стратегії соціально-економічної політики держави, особливості державного регулювання різних сфер господарської та соціальної діяльності, сутність, функції та методика соціально-економічного прогнозування і державного програмування.

Для студентів економічних спеціальностей.

0601010000-22

К ----- (без оголошення)
2000

ББК 65.012.2

ISBN 966-533-117-5

© Кирилюк Ю.В., 2000

Тема 1:

ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ І ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

1. **Об'єктивна необхідність державного регулювання економіки.**
2. **Основні моделі державного регулювання економіки та їх еволюція.**
3. **Суб'єкти і об'єкти державного регулювання економіки.**
4. **Соціально-економічні цілі державного регулювання економіки.**
5. **Взаємозв'язок окремих цілей державного регулювання економіки.**
6. **Система інструментів регулювання економіки:**
 - 6.1. **Адміністративні методи;**
 - 6.2. **Економічні методи;**
 - 6.3. **Інституціональні методи.**
7. **Економічні функції держави.**

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Зайдель Х., Теммен Р. Основы учения об экономике. - М.: "Дело ЛТД". - 1994. - Разд. 6.2.
2. Стігліц Д. Економіка державного сектора. - К.: Основи, 1998. - Розд. 1-3.
3. Ходов Л.Г. Основы государственной экономической политики. - М.: Изд-во БЕК, 1997. - Разд. 1-5.
4. Экономика / Под ред. А.С.Булатова. - М.: Изд-во БЕК, 1977. - Гл. 21.

ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ І ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Об'єктивна необхідність ДРЕ

Суб'єкти ДРЕ

- Держава
- Недержавні

Об'єкти ДРЕ

- Підприємства
- Регіони
- Сектори економіки

Соціально-економічні цілі ДРЕ

Основна

Група головних

Макроекономічні

Економічне
зростання

Взаємозв'язок
цілей

Повна
зайнятість

Стабільний
рівень цін

Узгоджені
Автономні
Суперечливі
Взаємовиключаючі

Зовнішньоеконо
мічна рівновага

Інструменти ДРЕ

Адміністративні

Економічні

Інституціональні

1. ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Ринковий механізм, який базувався на принципах повної свободи економічної діяльності господарюючих суб'єктів, вільної взаємодії попиту і пропозиції, вільного ціноутворення і конкуренції, показав свою високу ефективність на протязі майже 300 років. Але ринковий механізм, як і люба інша система, має тенденцію до постійного ускладнення. По мірі його розвитку і вдосконалення у взаємодію вступає все більше і більше число елементів, які знаходяться під впливом різноманітних економічних і неекономічних факторів.

Наприклад, розглянемо процеси, що відбувалися в Західній Європі в кінці ХУІІ – початку ХІХ ст. Для цього етапу розвитку людства були характерні глибинні зміни суті соціально-економічного прогресу, зрушення, які отримали назву промислового перевороту. Результатом промислового перевороту став новий якісний рівень розвитку економіки, який обумовив її стрімке зростання. Основою для стрімкого економічного зростання і розширення ареалу розповсюдження ринкових відносин стало освоєння методів масового виробництва

товарів, що в свою чергу було обумовлено переходом до машинного виробництва. Збільшення серійності випуску дозволило зменшити витрати на одиницю продукції. Здешевлення продукції і зростання доходів, що стало наслідком збільшення чисельності залучаємого в промислове виробництво населення, привело до суттєвого розширення ринкового обігу. Зі збільшенням об'ємів товарних угод і масштабів торгівлі загострилась конкуренція. Цьому також сприяла і обмеженість економічного простору в результаті приросту населення на відносно обмеженій і густонаселеній території Європи. Конкуренція, бажання швидкого досягнення кращих економічних результатів і збереження своєї виробничої ніші потужно стимулювало багатьох підприємців до активного пошуку нових технологій.

Промисловий переворот створив якісно нову основу для взаємозв'язку ряду інших соціально-економічних процесів, наприклад, між ринковим і державним механізмами. Розвиток економічної системи примушував державу здійснювати ряд підтримуючих і коригуючих заходів. Завданням держави стало створення відповідної інфраструктури, тобто забезпечення системою інститутів, правових норм і суспільних благ внутрішньої і зовнішньої безпеки економічного розвитку, стійкої національної валюти. Така інфраструктура необхідна ринковому механізму для більш ефективного його реалізації. Ефект

від цих заходів виявився настільки високим, що в перші десятиліття ХХ століття динамізм економіки став надмірним. Але в той час в господарській системі ще не було механізму збереження загальноекономічної рівноваги. Підтвердженням цього є світова економічна криза 1929 – 1933 рр.

Подальший розвиток товарного виробництва, монополізація і ускладнення відтворювальних процесів виявили обмеження у регулюючих можливостях ринкового механізму. Уперше проявились „збої” у дії ринкового механізму саморегулювання під час економічної кризи 1825 року. В подальшому економічні кризи повторювалися через кожні 10-12 років і приводили до тривалих порушень між сукупним попитом і сукупною пропозицією, безробіття, інфляції. Світова економічна криза 1929-33 рр. остаточно підірвала довіру до саморегулюючих можливостей ринкової економіки. Економіка потребувала дієвого комплексу державних заходів підтримки, знаходження нових способів зовнішньої корекції ринкового механізму.

До системи корекції відносяться заходи по підтримці макроекономічної рівноваги в постійно розвиваючій ринковій економіці. Саме поняття рівноваги набуло не тільки економічного, але і соціального забарвлення.

Причини, які обумовили неможливість ринкового саморегулювання:

- Розвиток продуктивних сил, їх ускладнення. *(З'явилися нові елементи в системі продуктивних сил – наука і інформація, які вимагають посилення регулюючої ролі держави).*
- Якісні зміни робочої сили. *(Потреба в загальнодержавному масштабі використовувати кошти на розвиток освіти, охорони здоров'я, перекваліфікації).*
- Посилення усупільнення виробництва. *(Координація процесів спеціалізації, концентрації, централізації і кооперації).*
- Наростання труднощів у взаємодії людини з природою, виникнення екологічної кризи.
- Неспроможність ринкового механізму забезпечити зайнятість, соціальну захищеність, подолати інфляцію, економічні кризи, рівномірно розвивати регіони країни.
- Ускладнення відносин власності. *(Необхідна єдина нормативна база).*
- Необхідність проведення єдиної соціально-економічної політики країни. *(Єдина інформаційна система, програмування, прогнозування).*
- Неспроможність ринкового механізму вирішити проблему монополізму в економіці.
- Необхідність регулювання світогосподарських зв'язків. *(Зовнішньої торгівлі, валютних відносин).*

Таким чином, *державне регулювання економіки* – являє собою систему типових заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, які здійснюють правомочні державні установи і суспільні організації з метою стабілізації і пристосування існуючої соціально-економічної системи до умов, що змінюються.

При здійсненні державного регулювання економіки необхідно знайти розумне співвідношення між державним регулюванням і ринковим механізмом. Напрямки і обсяги регулюючих заходів, які виконують держава і ринок, постійно змінюються. Це залежить від рівня розвитку продуктивних сил, господарської ситуації, політичної розстановки сил, стану соціальної структури, національних особливостей, інституційного порядку загальнодержавного і місцевого управління.

Критерії класифікації заходів державного регулювання:

За призначенням:

- Практичний аспект (*сукупність конкретних заходів по реалізації державного регулювання.*)
- Науковий (теоретичний) аспект (*систематичне наукове дослідження мотивів, дій, заходів націлених*

на найбільш ефективний розвиток національної економіки; розробка моделей і прогнозів; формування економічного мислення.)

За масштабами регулювання:

- Заходи, які впливають на загальноекономічні процеси;
- Заходи, які направлені на регулювання конкретних сфер господарства.

Інституційний і галузевий критерій класифікації:

- Аграрний напрямок;
- Промисловий;
- Транспортний;
- Соціальний;
- Зовнішньоекономічний.

Функціонально-орієнтований підхід:

- Кон'юнктурний;
- Структурний;
- Ціновий;
 - Валютний;
- Кредитний;
- Фінансовий.

ПРИНЦИПОВІ ПОЛОЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ:

- **Економічна політика постійно відчуває вплив двох факторів:**
 - **постійно змінюється господарська ситуація;**
 - **постійно змінюється рівень економічного мислення.**

- **Ефект економічної політики вищий у тому випадку, коли вона враховує реалії даної країни:**
 - **політичну розстановку сил;**
 - **виробничо-технічний потенціал;**
 - **стан соціальної структури;**
 - **інституційний порядок загальнодержавного і місцевого управління.**

- **Економічна політика є вирішальним засобом підтримки політичного курсу країни.**

2. ОСНОВНІ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЇХ ЕВОЛЮЦІЯ

В основі регулювання національної економіки лежать різні економічні теорії, покликані до життя практикою господарювання. Можна виділити такі етапи розвитку теорії державного регулювання економіки.

- **Меркантилізм** (XV-XVII ст.) – відстоювали ідеї розширення втручання держави в економіку з метою зростання багатства шляхом проведення протекціоністської політики, стимулювання експорту.

- **Фізіократи** (XVIII ст., представник Ф.Кене) – вважали, що джерелом багатства є праця у сільському господарстві, тому рекомендували урядам своїх країн розвивати саме цю галузь.

- **Класична школа** (друга половина XVIII – початок XIX ст., представники А.Сміт, Д.Рікардо). Єдиним регулятором економічних процесів визнає ринковий механізм („невидиму руку ринку” – А.Сміт), який ефективно регулює розподіл ресурсів, автоматично встановлює економічну рівновагу між попитом і пропозицією за допомогою постійного коливання цін в умовах вільної конкуренції.

Заперечує необхідність втручання держави в економіку.

- **Марксизм** (кінець XIX – XX ст., заснована на вченні К.Маркса). К.Маркс прийшов до висновку, що капіталізм не являється „вічним”, „природним”. Він вважав, що капіталізм рано чи пізно буде революційним шляхом замінений іншою суспільною системою, в якій не буде місця приватній власності, експлуатації людини людиною, нерівності і злидням. Причому К.Маркс доводив, що капіталізм загине в силу внутрі присутніх йому об'єктивних протиріч, які неможливо вирішити, не змінивши саму економічну систему. К.Маркс обґрунтовує необхідність встановлення суспільної власності на засоби виробництва, заміни стихійного розвитку економіки свідомим, цілеспрямованим впливом держави на соціально-економічні процеси за допомогою плану.

- **Кейнсіанство** (40 – 60 рр. XX ст., засновник Дж.Кейнс, головна праця „Загальна теорія зайнятості, процента і грошей” (1936 р.)). Обґрунтовує об'єктивну необхідність і практичне значення державного регулювання економіки.

Кейнс сформулював макроекономічний підхід до аналізу соціально-економічних процесів. Це дало можливість вивчати категорії: національний дохід, сукупні інвестиції, кількість грошей в обігу, заощадження, зайнятість, банківський процент в їх

взаємодії і функціональних зв'язках, встановлюючи відповідні кількісні і якісні закономірності.

Заслугою Кейнса є те, що він, виступивши проти традиційної класичної теорії, обґрунтував об'єктивну необхідність і роль державного регулювання ринкової економіки. За твердженням Кейнса, закони вільної конкуренції, еластичність цін і зарплати, рухливість капіталу – відійшли в минуле. Він вважав, що розвиток економіки носить нерівномірний характер, а рівновага рідкісний випадок.

Концепція Кейнса мала практичні рекомендації по виходу зі стану економічної нерівноваги: стимулювання сукупного попиту шляхом заохочення інвестиційної діяльності через зменшення ціни кредиту (рівня облікової ставки); розширення державних закупок, що приводить до зростання сукупного попиту; підвищення рівня зайнятості як фактора зростання доходів населення.

На думку Кейнса, цілком доцільно також сприяти зменшенню майнової нерівності в суспільстві. За допомогою перерозподілу доходів необхідно збільшувати доходи малозабезпечених. Це буде сприяти зростанню їх платоспроможного попиту на самі масові види товарів і тим самим стимулювати зростання виробництва.

В 40-х роках кейнсіанство стає пануючою теорією в науці і в економічній політиці. Правлячі

кола Заходу черпали в ній ідеї макроекономічного аналізу господарського життя і необхідну рецептуру економічної політики. Це забезпечило в значній мірі економічне зростання 40 – 60-х років і довгострокову стабілізацію капіталізму.

Однак у 70-х роках ХХ ст. у більшості країн з ринковою економікою склалася принципово нова господарська ситуація. Розгорнулися процеси інфляції, економічне зростання втратило свою динамічність. Вперше в світовій практиці виникло таке явище як стагфляція – поєднання безробіття і інфляції на фоні спаду виробництва. Держава виявилася неспроможною подолати проблеми, що виникли. І якщо в минулому причиною нестабільності були дефекти ринкової системи координації, то тепер з'ясувалося, що джерелом нестабільності виступила сама держава. Це підірвало позиції кейнсіанської теорії й привело до виникнення альтернативних напрямків в неокласичній, неоліберальній і неоконсервативній теоріях.

• *Теорії неокласичного, неоліберального, неоконсервативного напрямку* (монетаризм, теорія раціональних очікувань, теорія „економіки пропозиції”). Визнають необхідність втручання держави в економічне життя суспільства, але зводять його до мінімуму і віддають перевагу

непрямим (опосередкованим) методам державного впливу на економіку.

Монетаризм (представник *М.Фрідмен*) – економічна школа, яка пропагує відмову від широкого втручання держави в економіку, віддає перевагу непрямим методам, а саме – регулюванню грошового обігу.

З точки зору монетаристів, вся сукупність негативних явищ в сучасній ринковій економіці (кризи, інфляція, безробіття) являється наслідком неправильної грошової політики, тобто невідповідності грошової маси, що знаходиться в обігу, темпам зростання ВВП. Звідси основний висновок про те, що повинна робити держава в сфері грошової політики, - це підтримувати стійкі темпи зростання грошової маси на рівні 3-4% на рік („золоте правило” Фрідмена), причому незалежно від фази циклу, в якій знаходиться економіка, стану бюджету, рівня безробіття та інших макроекономічних показників.

Головна вимога монетаристів в сфері економічної політики – максимально скоротити витрати держави, тому що саме зростання цих видатків веде до надлишку грошей і, відповідно, до інфляції. Монетаризм також виходить із того, що ринкова економіка у своїй основі являється збалансованим господарством, здатним до автоматичної саморегуляції. І єдине, що може

зруйнувати цю здатність, - диспропорція між темпами економічного зростання і темпами зростання грошової маси в обігу.

Теорія раціональних очікувань (представник Р.Лукас) – неокласична теорія, яка стверджує, що заходи держави зі стабілізації економіки є неефективними. На їхню думку, це обумовлено тим, що за зростаючої насиченості інформацією господарюючі суб'єкти (підприємці, наймані робітники, споживачі) мають інтуїтивне уявлення про функціонуючу економічну систему і водночас здатні правильно оцінити тенденції її розвитку, в тому числі соціально-економічні наслідки державного регулювання економіки, внести відповідні корективи у свої дії. Тобто поведуться раціонально, приймають оптимальні (найкращі для них) рішення – рішення, які максимізують їхнє благополуччя. Наприклад, отримавши інформацію про раптове зростання цін на готову продукцію, підприємці збільшать інвестиції (на засоби виробництва і робочу силу), розширять виробництво, що зумовить врівноваження попиту і пропозиції, виробництва і зайнятості, а отже послаблення циклічних коливань. Із збільшенням державних витрат і зростанням грошової маси (пропозиції грошей) господарюючі суб'єкти, прогнозуючи можливе зростання цін, підвищують свої номінальні доходи. Для зменшення

глибини циклічних коливань прихильники концепції раціональних очікувань пропонують більше довіряти урядовій інформації й, відповідно, вносити корективи у підприємницьку діяльність.

Теорія „економіки пропозиції”
(представник А.Лаффер) – неоліберальна економічна теорія, яка, на відміну від кейнсіанства, пропагує стимулювання пропозиції. Пропонували стимулювати пропозицію шляхом обмеження державного втручання в економіку, надання безмежної свободи підприємництву (спростити процедуру оформлення діяльності), суттєвого скорочення соціальних витрат, зниження податків на прибутки корпорацій і зменшення прогресивності шкали оподаткування. На їх думку, ці заходи стимулюватимуть заощадження та інвестиції і зумовлять економічне зростання, зростання зайнятості. Проте впровадження рекомендацій цієї теорії в практику у 80-х роках у США адміністрацією Р.Рейгана, а у Великобританії – М.Тетчер не дало бажаних результатів.

• **Соціально-інституціональний напрямок** (представники Д.Белл, Дж.Гелбрейт, У.Росту) – вважають, що в сучасних розвинутих правових державах економічні відносини формуються не тільки під дією економічних, але і соціально-психологічних, політичних та інших факторів („інститутів”). Під останніми вони

розуміють профспілки, підприємства, державу, а також правові, морально-етичні, психологічні явища (звичаї, норми поведінки, національні традиції, менталітет, релігію, звички).

• **Кейнсіансько-монетаристський синтез** (з 90-х років ХХ ст., представник Дж.Стігліц) – економічна теорія, що поєднує переваги кейнсіанства, монетаризму та неолібералізму і стала теоретичною основою змішаної системи регулювання ринкової економіки. Зокрема, поєднуються ідеї регулювання „ефективного попиту” і підтримання високого рівня зайнятості з різними методами боротьби з інфляцією.

3. СУБ'ЄКТИ І ОБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ.

До суб'єктів державного регулювання економіки відноситься **держава** (включаючи регіональні і місцеві інституційні утворення), яка наділена економічною і політичною владою, а також **недержавні суб'єкти** (недержавні спілки, союзи, об'єднання), які опираються лише на свій економічний потенціал.

Держава як суб'єкт ДРЕ. Влада держави повинна використовуватися для узгодження економічних інтересів різних груп виробників і населення країни; спрямування їх трудової активності на досягнення відповідних єдиних цілей. Державне регулювання економіки утворює відповідну ієрархічну систему. На найвищому державному рівні відбувається розмежування функцій між законодавчою і виконавчою гілками влади. Характер розподілу цих функцій залежить від організаційно-політичного типу держави.

В сучасних правових державах існують деякі близькі до держави структури, які також виступають суб'єктами економічної політики. До них належать інститути, які мають **суспільно-правовий статус**. Самостійними суб'єктами вони не являються, але і не являються складовою частиною державного апарату управління. Їм передаються відповідні функції управління, які вилучаються із сфери діяльності державних управлінських структур. (Наприклад, регіональні управління по страхуванню в ФРН).

Серед суб'єктів державного регулювання економіки існують також інститути, які мають **наддержавний характер**. Їх функціонування пов'язане з системою міждержавних угод. Національні органи влади передають їм частину

своїх управлінських функцій. (Наприклад, діяльність Європейського союзу).

Недержавні суб'єкти ДРЕ. До них належать різні об'єднання, які виражають інтереси відповідних прошарків і груп населення (*профспілки, союзи підприємців, релігійні і культурні організації*).

Роль цих суб'єктів визначається можливістю потужного впливу, групового тиску на ті владні структури, які визначають економічну політику і проводять її в життя. Інтереси недержавних суб'єктів ДРЕ можуть не співпадати з цільовою орієнтацією держави, яка ставить головною метою своєї діяльності – добробут всього суспільства. Тому між недержавними суб'єктами і державою нерідко виникає відкрита боротьба за практичну реалізацію їх економічних інтересів. Виходячи з цього, держава повинна постійно враховувати всю сукупність групових інтересів, яка існує в суспільстві.

Для узгодження інтересів держави і економічних союзів використовуються різноманітні форми і методи. Наприклад, держава може делегувати їм права вирішення відповідного кола функціональних задач. Так, в Швейцарії виробничим об'єднанням надається право на

проведення високоякісної професійної атестації, сільськогосподарським союзам доручається практична реалізація аграрної політики.

Однією із форм узгодження суспільних інтересів з інтересами підприємців і найманих робітників може бути система тарифних угод, в якій приймають участь (і при необхідності приходять до компромісних рішень) держава, профспілки і союзи підприємців.

Крім державних інститутів і економічних союзів, які беруть участь в проведенні економічної політики безпосередньо, існують також групи і інститути, які можуть опосередковано впливати на прийняття відповідних рішень. До них можна віднести політичні організації, партії, засоби масової інформації, авторитетних осіб, експертні ради, суспільну думку. Але ступінь впливу цих суб'єктів на характер економічної політики залежить від типу політичної системи, її структури і становища в країні.

ОБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ.

Об'єкти ДРЕ – це умови, процеси, відносини, елементи і сектори народного господарства, функціонування яких ринковий механізм забезпечує незадовільно або не забезпечує взагалі.

Тобто, об'єкти державного регулювання економіки це „больові точки” ринкової економіки, де виникли або можуть виникати проблеми, які не вирішуються автоматично або невідкладно.

Класифікація об'єктів ДРЕ по рівню задач, які вони вирішують:

- підприємства (фірми);
- галузі;
- регіони;
- сектори економіки (*промисловість, сільське господарство*);
- загальногосподарські процеси і відносини (*економічні цикли, грошовий обіг, зайнятість, інфляція, ціни*);
- глобальні процеси (*соціальні відносини, екологія*);
- зовнішньоекономічні зв'язки;
- наднаціональні і світогосподарські відносини (*інтеграційні процеси, участь в міжнародних економічних організаціях*).

Об'єкти державного регулювання частково переплітаються між собою. Так, економічний цикл як об'єкт регулювання неможливо відокремити від зайнятості та інфляції, а регіони від галузей і секторів економіки.

Різноманітні об'єкти в різних країнах на певних етапах їх розвитку відіграють відповідну

роль в залежності від того, де існують найбільші проблеми, які проблеми необхідно вирішувати в першу чергу. Так, в країні де відбувається економічна криза головною проблемою може бути економічне зростання, а в країнах з високими темпами зростання цін – інфляція.

4. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЦІЛІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ.

Світова історія свідчить, що розвиток суспільства – це одночасне вирішення багатьох різноманітних завдань. І щоб вирішити весь комплекс цих завдань, необхідно їх усвідомити і чітко структурувати. Досить поширеною є слідуюча структура („піраміда”) соціально-економічних цілей державного регулювання.

Перший рівень: Основна, найвища ціль розвитку економіки – досягнення максимального добробуту всього суспільства.

Але, говорячи про добробут, важко конкретно, тобто кількісно визначено, сформулювати цю ціль. Вона в значній ступені має умовний і відносний характер.

Другий рівень: Група головних цілей (функції держави):

- вільний розвиток суспільства;
- правовий порядок;
- зовнішня і внутрішня безпека.

Реалізація цих цілей забезпечує принципові умови існування ринково орієнтованого суспільства.

Третій рівень: Практично орієнтовані цілі (макроекономічні цілі):

- економічне зростання;
- повна зайнятість;
- стабільний рівень цін;
- зовнішньоекономічна рівновага.

➤ **ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ**

Загальне економічне зростання означає збільшення пропозиції товарів і послуг на душу населення.

Показник: щорічний приріст реального валового національного продукту (ВНП).

ВНП – кількість товарів і послуг вироблених на протязі року.

Способи вимірювання ВНП:

- *Номинальний ВНП (вимірюється в поточних ринкових цінах);*
- *Реальний ВНП (розраховується в сталих (базисних) цінах).*

Цільове завдання: Реальне досягаєме зростання народного господарства залежить від кількості і якості наявних факторів зростання: праці, капіталу і землі. Не існує визначеної чисельної величини, яка б виступала в якості загально визначеної норми. Ціль економічного зростання вважається досягнутою, коли реальний ВНП збільшується безперервно і співмірно.

Підходи до питання темпів економічного зростання:

- *прискореного економічного зростання;*
- *стійкої рівноваги;*
- *“теорія нульового зростання”.*

➤ ПОВНА ЗАЙНЯТІСТЬ

Досягнення максимально можливого і в довгостроковому плані стабільного використання всього працездатного населення.

Показник: Норма (рівень) безробіття = безробітні : робоча сила.

Цільове завдання: Ціль повної зайнятості вважається в значній мірі досягнутою, якщо чисельність безробітних складає близько 2%. Теоретично повна зайнятість існує також тоді, коли число незайнятих робочих місць дорівнює чисельності безробітних. Але на практиці можуть бути суттєві відмінності між пропозицією робочої сили (*наприклад, лікарів*) і попитом на неї (*наприклад, інженерів*).

➤ СТАБІЛЬНИЙ РІВЕНЬ ЦІН

Вартість грошей залишається стабільною, якщо середні ціни в національній економіці не змінюються. Окремі ціни при цьому можуть збільшуватися або падати.

Показник: Для того щоб визначити ступінь досягнення поставленої цілі, рівень цін вимірюється

за допомогою індексу вартості життя (або індексу споживчих цін).

Він відображає динаміку цін на споживчі товари (або фіксованого кошика споживчих товарів).

Цільове завдання: Ціль стабілізації рівня цін вважається досягнутою тоді, коли рівень цін на протязі року не піднімається більше ніж на 1%. Значне коливання цін суттєво впливає на наміри домашніх господарств і підприємств що до майбутніх заощаджень і інвестицій. По цій причині стабільний рівень цін складає важливу передумову для надійного функціонування ринкової економіки, для успішного економічного зростання і високої зайнятості.

➤ **ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА**

В економічних зв'язках з зарубіжними країнами ставиться ціль збалансувати надходження і витрати від зовнішньоекономічної діяльності.

Показник: Досягнення цілі збалансованості зовнішньоторгових операцій вимірюється по

балансу зовнішньої торгівлі. Зовнішньоторговий баланс означає різницю між експортом і імпортом товарів і послуг (сальдо в торгівлі товарами і послугами).

- При *позитивному зовнішньоторговому балансі* має місце *чистий експорт товарів*. На внутрішньому ринку виробляється товарів більше, ніж споживається.
- При *негативному зовнішньоторговому балансі* має місце *чистий імпорт товарів*. Народне господарство споживає товарів і інвестує більше, ніж виробляється на внутрішньому ринку.

Цільове завдання: Рівновага зовнішньоекономічних операцій вважається досягнутою у тому випадку, коли позитивний зовнішньоторговий баланс складає від 1 до 2% ВВП розрахованого по ринкових цінах.

4. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ОКРЕМИХ ЦІЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ.

Окремі цілі ДРЕ можуть бути:

- *Узгоджені (сумісні, гармонійні).* Досягнення поставленої цілі сприяє одночасно реалізації іншої цілі.
- *Автономні.* Цілі незалежні одна від одної.
- *Суперечливі (конфліктні, несумісні).* Досягнення однієї цілі може відбутися тільки при віддаленні від однієї або декількох інших цілей.
- *Взаємовиключаючі.* Не допускають компромісів між собою взагалі.

Досягнення цілі ДРЕ може визвати побічні наслідки:

- *Позитивні.*
- *Негативні.*

В реальному житті жодна з цілей не досягається без виникнення більшої або меншої кількості позитивних або негативних побічних наслідків. Виходячи з цього, завдання економістів – визначити максимум позитивного ефекту на протязі реалізації цілі і мінімум небажаних наслідків. Ці точки максимуму позитивного і мінімуму негативного ефекту і являються межами розумного і корисного державного регулювання економіки.

ПРИНЦИПИ ПОСТАНОВКИ ЦІЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ:

- **Відповідність конкретної цілі суті існуючого суспільно-економічного ладу.**
- **Практична необхідність виконання цілі і її наукова обґрунтованість.**
- **Виправданість постановки цілі. (Не наносить шкоди іншим цілям).**
- **Якщо досягнення цілі приводить до збитків іншим об'єктам, то ці збитки повинні бути повністю відшкодовані.**

- Люба ціль може бути поставлена і досягнута лише у взаємодії з всіма іншими цілями у відповідності з її місцем в системі пріоритетів цілей.
- Поставлені цілі повинні знаходитися у рамках можливого.
- Для досягнення цілі або цілей ДРЕ повинно бути достатньо фінансових, організаційних засобів і кадрів.
- Поставлені цілі повинні бути ясними, зрозумілими і бажаними широким верствам населення, союзам по економічним інтересам.

6. СИСТЕМА ІНСТРУМЕНТІВ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ.

Реалізація економічної політики держави можлива лише при використанні сукупності заходів, які складають механізм державного впливу на економіку. Для раціонального використання

сукупності цих заходів впливу необхідно знати суть і специфіку кожного із них, структуру їх взаємозв'язків. В залежності від вибраних критеріїв існує декілька варіантів відповідної класифікації. Перш за все розрізняють методи *прямого* і *опосередкованого* (непрямого) впливу.

Методи прямого впливу примушують суб'єкти економіки приймати рішення, які ґрунтуються не на самостійному економічному виборі, а на вказівках держави. Основними інструментами прямого впливу є: нормативно-правові акти, цільові комплексні програми, державні замовлення, централізовано встановлені ціни, нормативи, ліцензії, квоти, ліміти, державні бюджетні витрати.

Прямі методи часто мають високу ефективність внаслідок оперативного досягнення певних економічних результатів. Але у них є серйозні недоліки. Так як економічна система складається із багатьох суб'єктів і між ними встановлюється певна система зв'язків, то прямий державний вплив на один із суб'єктів може порушити встановлені зв'язки. Таким чином, ті суб'єкти економіки, на які не були безпосередньо направлені державні заходи, також вимушені реагувати на дії держави. Тобто, методи прямого впливу порушують природний розвиток ринкових процесів.

При використанні методів опосередкованого впливу – держава прямо не втручається в процес прийняття рішень суб'єктами економіки. Вона створює лише передумови для того, щоб при самостійному виборі суб'єкти приймали рішення, які відповідають цілям економічної політики.

Перевага даних методів впливу на економіку в тому, що вони не порушують ринкову ситуацію. Опосередковане регулювання – це вплив на економічні інтереси. Держава втілює в життя свої рішення на підставі мотивації. У даному контексті мотивація – це процес спонукання суб'єктів ринку до діяльності в напрямку державних пріоритетів.

Недоліком опосередкованих методів впливу є відповідний часовий лаг, який виникає між моментом прийняття державних заходів і реакцією на них економіки, змінами в господарській ситуації.

Слідуючим важливим критерієм класифікації заходів державного регулювання економіки є організаційно-інституціональний. За цим критерієм можна виділити *адміністративні, економічні і інституційні* методи.

6.1. Адміністративні методи.

Адміністративні методи базуються на силі державної влади і не зв'язані з матеріальною мотивацією.

Адміністративні методи протирічать принципам ринкової економіки, тому вони використовуються в сферах і ситуаціях де:

- ринковий механізм діє дуже повільно (*соціальні кризи*);
- ринковий механізм взагалі не може вирішити завдання (*війни*);
- дія ринкового механізму може привести до незворотних наслідків (*захист навколишнього середовища*).

Класичні адміністративні заходи регулювання поділяються на три групи: **заборона** (*заборона будівництва нових промислових підприємств в центральних частинах міст, заборона на імпорту зброї*), **дозвіл** (*дозвіл на використання військового майна*), **примус** (*зобов'язують використовувати очисні споруди*).

Основними інструментами адміністративного регулювання є державні стандарти, норми, нормативи, ліцензії, квоти, санкції, ціни, державні замовлення.

Державні стандарти – це єдині норми за типами, марками, параметрами, розмірами і якістю

виробів, а також за величинами вимірювань, методами випробовування та контролю, правилами пакування, маркування та зберігання продукції, технології виробництва. Дотримання державних стандартів є обов'язковим для всіх суб'єктів економічної діяльності.

Норми – це науково обґрунтована міра суспільно необхідних витрат ресурсів на виготовлення одиниці продукції заданої якості.

Норматив – по елементна складова норми, яка характеризує кількість вироблених або використаних у споживанні товарів (робіт, ресурсів, послуг) на будь-яку одиницю (на душу населення, на одного зайнятого, на одиницю часу). За допомогою норм і нормативів здійснюються планово-економічні розрахунки, регулювання у сферах виробництва, праці, соціального захисту населення, охорони навколишнього природного середовища.

Ліцензії – це спеціальні дозволи, які видаються суб'єктам підприємницької діяльності на здійснення окремих її видів. Використання процедури ліцензування сприяє захисту економічних інтересів країни, суспільства та його членів як споживачів товарів та послуг.

Квоти – визначають частку суб'єктів ринку у виробництві, споживанні, експорті, імпорті товарів та послуг. Квотування здійснюється з метою ство-

рення конкурентного середовища, захисту вітчизняного ринку, стабілізації цін на внутрішньому ринку.

Санкції – це заходи держави, спрямовані на покарання суб'єктів ринку, які не виконують установлених правил діяльності. Застосовуючи економічні санкції держава може вимагати сплати штрафів за невиконання суб'єктами ринку певних зобов'язань, а також вилучати на користь державного або місцевих бюджетів виручку від незаконної діяльності.

Ціни як інструмент адміністративного регулювання можуть використовуватися для запобігання руйнівного впливу вільного ціноутворення на економіку. Держава здійснює адміністративний вплив через: встановлення фіксованих цін на певні товари і послуги, застосування граничних цін або граничних коефіцієнтів їх підвищення, запровадження механізму декларування зміни цін, заморожування цін на певний термін, впровадження „коридору” цін і т.п.

Державне замовлення як інструмент адміністративного регулювання стосується підприємств, які повністю або частково перебувають у державній власності, а також для підприємств-монополістів. Для цих підприємств державні замовлення на поставку продукції, виконання робіт і надання послуг є обов'язковими.

Вплив адміністративних методів на принципи ринкової економіки:

- Адміністративні методи по своїй суті ворожі до ринкового господарства, але в той же час при надзвичайних обставинах можуть бути необхідні як хірургічне втручання. Їх широке використання порушує економічний механізм, перериває нормальний господарський розвиток.
- Адміністративні методи спотворюють інформаційні сигнали, які подає економіка власникам факторів виробництва, і провокують неправильні рішення, які ведуть до довгострокових негативних наслідків в використанні праці, капіталу, землі.
- Використання жорстких примусових заходів породжує паніку, хвилі компенсації незадоволеного, відкладеного попиту після відміни адміністративних розпоряджень, обумовлює “чорні ринки”, корупцію, підриває мотивацію чесного підприємництва і сплати податків.
- Широке використання адміністративних інструментів ДРЕ обумовлює діяльність громіздкого і розгалуженого бюрократичного апарату, створити який легше, ніж скоротити або знищити. Виникнувши, цей апарат у відповідності до своїх інтересів буде відтворюватися і створювати собі нові сфери

діяльності. Є небезпека все більш активного використання цих засобів в державному регулюванні суспільно-політичного життя, засобів масової інформації, культури.

- В деяких верств населення адміністративні заходи ДРЕ часто асоціюються з політикою диктаторських режимів.

В нормально функціонуючому ринковому господарстві в звичайних умовах адміністративні заходи грають відносно незначну роль, так як вони не властиві ринковому механізму. Ці заходи також являються резервами в арсеналі державного регулювання економіки.

Одним із заходів регулювання, який базується на авторитеті уряду, є **моральне переконання**. Воно базується не на фінансових стимулах або адміністративних санкціях, а на авторитеті уряду, справедливості і силі переконань його закликів і заяв.

Види заходів морального переконання:

- Опублікування програм дій уряду.
- Звернення з заявами і закликами на адресу конкретних юридичних осіб притримуватися відповідних правил в загальнодержавних інтересах.
- Звернення з пропозицією здійснити благодійницьку акцію.

- Запрошення місцевими органами влади в свої регіони інвесторів, туристів, спортсменів, організаторів конференцій і конгресів.
- Заклики обмежити імпорт і купувати вітчизняні товари.

До адміністративних інструментів державного регулювання економіки і морального переконання безпосередньо примикають **добровільні угоди**, які укладають державні органи з носіями господарських інтересів з метою стабілізації соціально-економічного становища або вирішення конкретних проблем.

6.2. Економічні методи

До економічних інструментів відносяться ті заходи державного впливу за допомогою яких створюються відповідні умови, які направляють розвиток ринкових процесів в необхідне державі русло. Мова йде, перш за все, про методи впливу на:

- сукупний попит і сукупну пропозицію;
- на ступінь централізації капіталу;
- на соціальні і структурні аспекти економіки.

ДО ЕКОНОМІЧНИХ МЕТОДІВ ВІДНОСЯТЬ:

- *фінансову (фіскальну, бюджетну) політику;*
 - *грошово-кредитну (монетарну) політику;*
 - *програмування і прогнозування.*
- **Фінансова політика** – вплив держави на економіку шляхом формування величини і структури державних видатків, об’єму трансфертних виплат і системи оподаткування.
- **Грошово-кредитна політика** – це сукупність заходів, які проводить Центральний банк в сфері грошового обігу і кредитних відносин для надання макроекономічним процесам необхідного державі напрямку розвитку.

Основні завдання грошово-кредитної політики:

- забезпечення стабільності національної валюти з метою ефективного здійснення платежів і розрахунків;
- розробка правил грошового обігу, їх регулювання і контроль за їх виконанням;
- вплив на економічну кон’юнктуру шляхом зміни кількості грошей, які знаходяться в обігу.

- **Програмування** - це розробка ієрархічно підпорядкованих цілей, важливих для розвитку народного господарства, і засобів їх досягнення.

Програми мають для приватного сектора рекомендаційний характер. Вони орієнтовані на забезпечення ділових кіл важливою економічною інформацією, яка дозволяє їм вибрати кращий шлях реалізації поточних і перспективних завдань. Спонукати підприємців до активних дій державі важко, так як рішення вони приймають самостійно.

Економічне прогнозування – це система наукових уявлень, припущень про напрямки розвитку майбутнього стану економіки.

Розробка економічних прогнозів здійснюється за допомогою методів обробки інформації про стан економіки, закономірності її розвитку, умови її функціонування.

6.3. Інституційні методи

В розвинутих правових державах економіка втрачає випадковий характер розвитку і здебільшого пронизується відповідними правовими, етичними, психологічними організаційними нормами і спеціальними правилами. Сама ж економічна

політика являє собою систему організаційно оформлених дій. В цьому зв'язку доцільно підкреслити, що взагалі всі методи державного впливу мають організаційно-інституціональну форму.

Акцент на організаційно-правовій стороні справи дозволяє виділити деякі додаткові риси методів державного регулювання.

ФОРМИ ПРОЯВУ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ:

- Формування виконавчих структур державної влади, безпосереднє завдання яких – реалізація цілей уряду.
- Створення і збереження об'єктів державної власності, тобто державного сектора.
- Підготовка економічних програм і економічних прогнозів.
- Підтримка дослідницьких центрів з економіки (різних форм власності), інститутів економічної інформації, торгово-промислових палат, різноманітних економічних рад і союзів.
- Забезпечення функціонування інститутів радників, консультантів, експертних рад по проблемам економіки.

- Правова і інформаційна підтримка підприємницьких і професійних союзів, раціональних форм їх взаємодії.
- Співучасть в економічній інтеграції, організація регулярних міжнародних зустрічей з економічних питань.

7. ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ.

Економічних функцій держави багато і вони різноманітні. Діяльність уряду настільки багатогранна і складна, що неможливо скласти повний перелік його економічних функцій. Тим більше, що досить часто ці функції переплітаються. Враховуючи ці обставини, можна виділити такі економічні функції держави в сучасній змішаній економіці:

- Забезпечення правової основи функціонування ринкової економіки;
- Визначення політики макроекономічної стабілізації;
- Розподільча;
- Перерозподіл доходів і багатств;
- Захист конкуренції.

Суть функції *забезпечення правової основи функціонування ринкової економіки* полягає в розробці системи законів і постанов економічного, соціального і організаційно-господарського характеру, що створюють правові основи економіки. Необхідна правова база передбачає такі заходи:

- Встановлення прав і форм власності та правил господарської діяльності (*визначення прав фізичних і юридичних осіб, визначення умов укладання контрактів і функціонування підприємств, регулювання зв'язків між підприємствами*);
- Регулювання трудових відносин (*мінімальні зарплати і пенсії, допомоги по непрацездатності і безробіттю, закон про пенсії, умови і охорону праці, взаємні обов'язки профспілок і адміністрації*);
- Захист прав споживачів (*законодавство про відображення істини на упаковці і маркування товару, стандарти якості*);
- Екологічне законодавство;
- Антимонопольне законодавство.

Визначення політики макроекономічної стабілізації в сучасних умовах стає однією з основних функцій держави. Ринкова система в силу специфіки координації економічних рішень і дій приводить до порушення внутрішньої стабільності

народного господарства, сильних коливань кон'юнктури, виникнення галузевих диспропорцій. В зв'язку з цим перед державою стоїть завдання вирівнювання циклічних і кон'юнктурних коливань. Ринковий механізм сам по собі з цим завданням не справляється.

Забезпечення макроекономічної стабільності в цілому означає, що держава несе відповідальність за економічне зростання, підтримку раціональної структури народного господарства, твердість національної валюти, повну зайнятість ресурсів, стабільний рівень цін і зовнішньоекономічну рівновагу. З цією метою держава:

- Визначає цілі, напрямки і пріоритети економічного розвитку, виділяє відповідні ресурси для їх реалізації, проводить відповідні фінансові і грошово-кредитні заходи;
- Забезпечує зайнятість і стабільний рівень цін, проводячи політику, спрямовану на боротьбу з інфляцією і безробіттям;
- Проводить заходи по згладжуванню промислового циклу.

Виконання державою *розподільчої* функції пов'язане з тим, що існують певні причини із-за яких ринковий механізм не може забезпечити ефективний розподіл ресурсів. Це такі причини як недосконала конкуренція, товари суспільного

споживання, екстерналії (побічні ефекти), неповні ринки, недостовірна інформація та безробіття. Для виконання розподільчої функції держава може:

- Збільшувати попит на певні види товарів шляхом забезпечення споживача платоспроможністю (*Наприклад, продовольчі талони для покращення раціону харчування сімей з низькими доходами. Вони можуть бути використані лише на придбання продуктів харчування*);

- Надавати субсидії певним виробникам товарів і послуг (*сільськогосподарські програми*);

- Законодавчо забороняти або обмежувати певну діяльність (*заборона або обмеження забруднення навколишнього середовища*);

- Встановлення особливих податків;

- Забезпечувати країну суспільними благами, у виробництві яких приватні та колективні суб'єкти не зацікавлені, проте вони необхідні суспільству (*національна оборона, забезпечення суспільного порядку, контроль за станом навколишнього середовища, фундаментальна наука, освіта, дороги, канали, парки, газопостачання, водопостачання*);

Функція *перерозподілу доходів і багатств* пов'язана з досягненням більш справедливого розподілу доходів у суспільстві. Ринкова система приносить досить великі доходи тим, чия праця

високооплачувана в силу природних здібностей і набутої майстерності та знань. Також і ті хто володіє значним капіталом і земельними ділянками, які зароблені працею попередніх поколінь і дістались їм у спадщину, теж отримують високі доходи. Але інші члени суспільства володіють меншими здібностями, мають невисоку кваліфікацію і, відповідно, їх доходи дуже малі. Крім того, багато пристарілих, осіб з фізичними і розумовими вадами, безробітні, незамужні жінки і вдови з малолітніми дітьми заробляють дуже мало або взагалі не отримують доходів в рамках ринкової системи. Тобто, дія ринкового механізму приводить до значної нерівності в розподілі грошового доходу і може призвести до величезної соціальної напруги в суспільстві, до виникнення гострих економічних і політичних проблем. Тому в сучасних умовах держава відіграє активну роль в перерозподілі доходу, вилучаючи їх в одних осіб і передаючи їх іншим. В сучасних умовах держави вживають наступні заходи для виконання перерозподільчої функції:

- Здійснюють трансфертні платежі, тобто надають державну допомогу малозабезпеченим, інвалідам, безробітним;
- Надають допомогу малозабезпеченим верствам населення через державні програми медичної допомоги, соціального забезпечення,

допомоги сім'ї, що реалізуються шляхом перерозподілу доходів через державний бюджет;

- Уряд змінює розподіл доходів шляхом ринкового втручання, тобто модифікацією цін, що встановлюються ринковим механізмом. (*Наприклад, через законодавство про мінімальні ставки зарплати держава фіксує ціни з метою підвищення доходів відповідних верств населення*);

- Перерозподіляє доходи громадян через податковий механізм (*вводить високі прогресивні податки на високі прибутки*).

Захист конкуренції. Конкуренція – основний регулюючий механізм у ринковій економіці. Досконала конкуренція передбачає існування достатньої кількості виробників, де вплив кожного підприємства на ринок і ціноутворення не може бути визначальним.

Але дієва конкуренція не відтворюється сама по собі. Нагромадження капіталу веде до його концентрації, а поглинання і злиття підприємств ведуть до централізації капіталу. Недивлячись на постійне виникнення нових дрібних і середніх підприємств, число крупних компаній, які визначають ситуацію на ринках провідних галузей економіки, поступово скорочується, а їх частка у випуску продукції, зайнятості та інвестиціях

зростає. В результаті цього виникає явище *монополізму*.

Монополія – це ситуація, при якій число продавців стає настільки малим, що кожен продавець уже здатний впливати на загальний об'єм пропозиції, а тому і на ціну продаваного продукту. Таким чином, основний двигун ринкового господарства – конкуренція підриває сама себе.

До основних недоліків монополії відносяться:

- **Неефективність розподілу ресурсів.** Монополії можуть обмежити випуск продукції і встановити більш високі ціни. В результаті цього економічний добробут суспільства буде меншим, ніж він міг бути при досконалій конкуренції.
- **Непрогресивність.** Захищене становище підприємця-монополіста породжує неефективність і бездіяльність; в нього відсутній конкурентний стимул для виробничої ефективності. Підприємці-монополісти схильні протистояти технічним удосконаленням, які можуть визвати швидке моральне старіння діючих машин і устаткування, або стримувати ці удосконалення.

- **Нерівність доходів.** Завдяки існуванню бар'єрів для вступу в галузь монополіст може встановлювати ціну, яка значно перевищує середні витрати, і одержувати відповідні надприбутки. Ці надприбутки привласнюються акціонерами і керівниками компаній, які належать, як правило, до груп осіб з найбільш високим рівнем доходів.
- **Політична небезпека.** Багато економістів вважають, що гігантські компанії здійснюють неправомірний вплив на уряд, і це відображається на законодавстві і урядовій політиці. Відповідно уряди турбуються не суспільними інтересами, а перш за все збереженням і зростанням промислових гігантів. Вважається, що провідні компанії використовують політичну владу для того, щоб отримувати економічну вигоду від державних замовлень, податкових пільг, патентної політики, протекціоністських тарифів і квот.

В той же час існують важливі **аргументи на користь існування монополій:**

- **Продукти кращої якості.** Одним із аргументів на користь монополій є твердження про те, що представники монополій завоювали панівне становище на ринку завдяки продукції кращої якості.

- **Недооцінка конкуренції.** Міжгалузева та іноземна конкуренція, так як і потенційна конкуренція зі сторони нових компаній, що вступають в галузь, роблять галузі більш конкурентними, ніж вважається.
- **Ефект масштаба.** Деяка ступінь монополізму необхідна для реалізації ефекту масштаба. Тобто, там, де використовується високопрогресивна технологія, тільки крупні виробники можуть добитися низьких витрат на одиницю продукції і тому продавати її споживачам за відносно низькими цінами.
- **Науково-технічний прогрес.** Крупні компанії мають фінансові ресурси і стимули для проведення науково-технічних досліджень.

Отже, процес монополізації має цілий ряд протиріч, він являє собою скоріше тенденцію, яка розвивається то помалу, то швидше, а іноді і в зворотньому напрямку, в різних галузях на різних історичних етапах розвитку. Тому держава повинна створити загальноекономічні, правові і соціальні умови, розробити і впровадити правила, які забезпечуть дієве функціонування конкуренції; контролювати виконання цих правил, не підриваючи основ соціально-економічної системи.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

Державне регулювання економіки

Суб'єкти ДРЕ

Об'єкти ДРЕ

Практично орієнтовані цілі ДРЕ

Економічне зростання

Повна зайнятість

Стабільний рівень цін

Зовнішньоекономічна рівновага

Узгоджені цілі ДРЕ

Автономні цілі ДРЕ

Суперечливі цілі ДРЕ

Взаємовиключаючі цілі ДРЕ

Побічні наслідки ДРЕ

Принципи постановки цілей ДРЕ

Методи прямого впливу на економіку

Методи опосередкованого впливу на економіку

Адміністративні методи ДРЕ

Моральне переконання

Добровільні угоди

Економічні методи ДРЕ

Фінансова політика

Грошово-кредитна політика

Програмування і прогнозування

Інституційні методи ДРЕ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ:

1. Коли і чому виникла сфера наукових досліджень і навчальна дисципліна “Державне регулювання економіки”?
2. В чому заключається об’єктивна можливість і необхідність ДРЕ?
3. Чому напрямки і інтенсивність ДРЕ в різних країнах і на різних історичних етапах різні?
4. Перерахуйте недоліки, протиріччя ринкової економіки і сфери, в яких ДРЕ необхідне перш за все?
5. Чому виникли союзи по економічним інтересам, які їхні функції?
6. Яким чином союзи по економічним інтересам впливають на ДРЕ?
7. Чи може державний апарат управління ігнорувати інтереси союзів по економічних інтересам?
8. Який механізм зв’язку між союзами по інтересам і політичними партіями?
9. Які функції експертних і консультативних рад в ДРЕ?
10. Наскільки діяльність об’єднань по економічним інтересам відповідає принципам демократичної держави?

11. Наскільки державні органи самостійні при прийнятті економічних рішень?
12. Який вплив на ДРЕ здійснюють досягнення науки, суспільні рухи, засоби масової інформації, церква?
13. Розкажіть про зворотній зв'язок ДРЕ з носіями господарських інтересів?
14. Яка основна ціль ДРЕ?
15. Що таке піраміда цілей?
16. Опишіть типи цілей і їх взаємозв'язок.
17. Від чого залежать пріоритети при виборі цілей?
18. Які принципи постановки цілей?
19. Розкажіть про об'єкти ДРЕ.
20. Що таке адміністративні методи регулювання? Чим вони відрізняються від економічних методів?
21. Чому адміністративні методи використовуються в ринковій економіці?
22. Розкажіть про види адміністративних методів і їх дії.
23. В яких сферах використовуються адміністративні методи?
24. Приведіть приклади використання адміністративних інструментів ДРЕ в період кризи, війни, післявоєнної відбудови економіки.
25. Поясніть роль адміністративних засобів ДРЕ в період перебудови або зміни суспільно-економічного ладу.

26. Які межі використання адміністративних інструментів ДРЕ в ринковому господарстві?
27. Як діє інструмент ДРЕ “моральне переконання”? Які умови ефективного використання цього інструменту?
28. Що таке “добровільні угоди”?
29. В чому суть економічних методів ДРЕ?
30. Назвіть основні форми прояву інституціоналізму в економіці.

ПИТАННЯ МНОЖИННОГО ВИБОРУ:

1. ***Необхідність державного регулювання економіки обґрунтовується представниками таких напрямків економічної теорії:***
 - А). Класичного;
 - Б). Неокласичного;
 - В). Кейнсіансько
 - Г). Всі відповіді правильні.
2. ***До функцій держави в ринковій економіці не відноситься:***
 - А). Законотворча діяльність.
 - Б). Підтримка конкурентного середовища.
 - В). Встановлення цін на продукцію приватного сектора.
 - Г). Циклічне регулювання економіки.

3. Держава може безпосередньо впливати на такі частини сукупних витрат, як:

- А). Приватні інвестиції.
- Б). Витрати домогосподарств.
- В). Об'єм імпорту товарів і послуг.
- Г). Величину державних закупок товарів і послуг.

4. Нерівномірність в розподілі особистих доходів характерна тільки для:

- А). Ринкової економіки.
- Б). Командно-адміністративної економіки.
- В). Традиційної економіки.
- Г). Всі відповіді правильні.

5. Теза про “невидиму руку” ринка міститься в теоретичних концепціях:

- А). Класичного напрямку економічної теорії.
- Б). Інституційно-соціологічного напрямку економічної теорії.
- В). Кейнсіанського напрямку економічної теорії.
- Г). Неокейнсіанського напрямку економічної теорії.

6. Позитивний зовнішньоторговий баланс означає:

- А). Чистий експорт капіталу.
- Б). Чистий імпорт товарів.
- В). Чистий імпорт капіталу.
- Г). Чистий експорт товарів.

7 . Макроекономічна рівновага проявляється в досягненні:

- А). Рівноваги між доходами і видатками державного бюджету.
- Б). Повної зайнятості і стабільного рівня цін в економіці.
- В). Рівності сукупних видатків і доходів в промисловості.
- Г). Всі відповіді неправильні.

8. Фінансова політика, яку проводять державні органи управління, впливає:

- А). Тільки на підприємства державного сектора економіки.
- Б). Тільки на домогосподарства.
- В). Тільки на підприємства і домогосподарства.
- Г). На всі макроекономічні суб'єкти.

9. Грошово-кредитна політика, яку проводить держава:

- А). Не залежить від податкової політики держави.

- Б). Не залежить від антициклічного регулювання економіки.
- В). Залежить від фінансової політики.
- Г). Всі відповіді неправильні.

10. Роль держави в країнах з перехідною економікою:

- А). Зростає.
- Б). Падає.
- В). Залишається незмінною.
- Г). Всі відповіді неправильні.

Тема 2:
ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЕКОНОМІКИ

- 1. Суть і форми фінансової політики.**
- 2. Політика державних видатків.**
- 3. Політика державних доходів і її макроекономічні завдання.**
- 4. Бюджетна політика.**
- 5. Вплив на приватні капіталовкладення.**
- 6. Переваги і недоліки фінансової політики.**

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бровкова Е.Г., Продиус И.П., Финансово-кредитная система государства. -К.: Сирин, 1997. – 224с.
2. Михасюк І. Державне регулювання економіки.- Львів:Українські технології, 1999.
3. Савченко А. Г., Пухтаєвич Г.О., Тітьонко О. М. Макроекономіка.- К.: Либідь, 1999.- Гл. 8.
4. Ходов Л.Г. Основы государственной экономической политики.- М.: Изд-во БЕК, 1997.- Гл. 7, 8, 9.
5. Юрчишин В.В. Макроекономічна стабілізація в Україні.- К.: УАДУ, 1999.- Гл. 2.

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА

ФОРМИ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ

Дискреційна(регульована)

Недискреційна (автоматична)

Стримуючої дії

ІНСТРУМЕНТИ

Стимулюючої дії

-Скорочення видатків
-Стимування зростання доходів

Політика видатків

-Збільшення видатків
-Одержання кредитів

-Підвищення податків

Політика доходів

-Зменшення податків

-Профіцит (надлишок)

Бюджетна політика

-Бюджетний дефіцит

- Обмеження можливостей амортизації

Вплив на приватні капіталовкладення

- Премія за інвестиційну активність

1. СУТЬ І ФОРМИ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ.

Фінансова політика – сукупність заходів, здійснюваних шляхом маніпулювання державним бюджетом, урядовими видатками і доходами для досягнення повної зайнятості, зростання виробництва і зниження інфляції.

ФОРМИ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ:

- **дискреційна політика (регульована):**
 - *стимулююча фінансова політика;*
 - *стримуюча фінансова політика.*

 - **недискреційна політика (автоматична).**
- **Під дискреційною політикою** розуміють свідоме маніпулювання податками і урядовими видатками з метою зміни реального об'єму національного виробництва і зайнятості, контролю над інфляцією і прискорення економічного зростання.

В період економічного спаду використовується стимулююча фінансова політика. Вона включає:

1. Збільшення державних видатків;

або

2. Зменшення податків;

або

3. Поєднання 1 і 2.

В період економічного зростання використовується стримуюча фінансова політика. Вона включає:

1. Зменшення державних видатків;

або

2. Збільшення податків.

або

3. Поєднання 1 і 2.

Наприклад, в період піднесення додаткові податки можуть зменшити попит в приватному секторі, а в період спаду податковий тягар може бути полегшеним за допомогою податкових пільг.

- При використанні *недискреційної* фінансової політики необхідні зміни у відносні рівні державних видатків і податків вводяться **автоматично**. Ця, так звана автоматична або, вбудована, стабільність, не включена в розгляд дискреційної фінансової політики.

Вбудований стабілізатор це любий захід, який має тенденцію автоматично спрацьовувати стримуючим (обмежуючим) чином в період піднесення і стимулюючим – в період спаду економічної активності.

Наприклад, в період швидкого піднесення ділової активності при низькому безробітті збільшуються внески до Пенсійного фонду, в результаті чого зменшується купівельна спроможність доходів працюючих. Одночасно менше здійснюється виплат по безробіттю. Кон'юнктура стримується. І навпаки, в період спаду через збільшення чисельності безробітних скорочуються надходження вказаних внесків, в той же час збільшуються виплати по безробіттю. Таким чином в деякій мірі компенсується падіння попиту і стримується спад ділової активності.

ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ:

- **політика видатків;**

- політика доходів;
- бюджетна політика;
- вплив на приватні капіталовкладення.

2. ПОЛІТИКА ДЕРЖАВНИХ ВИДАТКІВ

Основне завдання фінансової політики полягає в досягненні макроекономічної рівноваги між сукупним попитом і пропозицією. В цьому регулюючому процесі приймають участь всі елементи фінансової системи.

В економічній теорії під *державними видатками* розуміють витрати держави на придбання матеріальних благ і послуг, пов'язаних із задоволенням суспільних потреб.

КЛАСИФІКАЦІЯ ДЕРЖАВНИХ ВИДАТКІВ.

За А. Пігу:

- **трансформаційні** (Потокам державних засобів протистоїть послуга у вигляді товару або праці, внаслідок чого державні фінансові засоби трансформуються в інші блага. *Наприклад,*

державні інвестиції, державне споживання товарів і послуг, виплата із бюджету зарплати.)

- **трансфертні** (Не передбачають зустрічних послуг і виступають лише як пряма передача засобів. *Наприклад, субсидії, допомоги домашнім господарствам, соціальне забезпечення.*)

За функціональним принципом:

- **оборона;**
- **освіта;**
- **наукові дослідження;**
- **соціальне забезпечення.**

МЕХАНІЗМ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІТИКИ ВИДАТКІВ

Держава варіює свої видатки, для того щоб збалансувати обумовлені кон'юнктурою коливання попиту зі сторони домашніх господарств, підприємств і зовнішнього ринку. В період швидкого зростання ділової активності держава стримує надмірно високий в порівнянні з пропозицією сукупний попит на ринку, прибігаючи до скорочення своїх видатків і тимчасовому обмеженню доходів (**ліквідація інфляційного розриву**).

В період спаду держава компенсує відносно низький сукупний попит за допомогою своїх видатків (**вирівнювання дефляційного розриву**).

Стримуючі дії:

- Відстрочка державних видатків (*Наприклад, на будівництво.*);
- Призупинка надходження доходів до бюджету шляхом створення компенсаційного резервного фонду кон'юнктури.

Стимулюючі дії:

- Фінансування додаткових видатків із компенсаційного фонду кон'юнктури або шляхом одержання позик;
- Прискорення реалізації інвестиційних проектів.

Політика видатків із державного бюджету повинна узгоджувати попит державного сектора з попитом приватного сектора у відповідності з станом кон'юнктури, тобто в протилежному напрямку.

3. ПОЛІТИКА ДЕРЖАВНИХ ДОХОДІВ І ЇЇ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ЗАВДАННЯ

Під *державними доходами* прийнято розуміти поточні майнові і грошові перекази (трансферт) приватного сектора державі. Ця передача може здійснюватися на основі отримання зустрічних послуг або без будь-якого відшкодування.

Політика доходів вирішує 2 групи задач:

- Збір засобів для формування фінансового фонду, за допомогою якого можна здійснювати вплив на макроекономічну рівновагу.
- Досягнення регулюючого ефекту за рахунок самої техніки стягнення ресурсів (*Наприклад, маніпулювання податковими ставками*).

Практика ринкової економіки в розвинутих країнах показує: політика доходів має більш сильний в порівнянні з політикою видатків регулюючий ефект. Причини цього в значній мірі мають соціально-психологічний характер. Людина

емоційніше сприймає факт вилучення, ніж випадок недоодержання.

Доходи державі приносять (продуценти):

- приватні домашні господарства і підприємства;
- адміністративно-територіальні одиниці;
- інші суспільні інститути.

ФОРМИ ОДЕРЖАННЯ ДОХОДІВ

По загальному виду:

- податкові доходи;
- неподаткові доходи.

По формах стягнення:

- звичайні (постійні) доходи;
- надзвичайні (тимчасові, періодичні) доходи.

По економічним сферам, де створюються доходи:

- надходження до бюджету від приватного сектора;
- надходження до бюджету від державного сектора.

ПОДАТКИ І ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА

Серед різноманітних державних доходів найбільш поширеною формою примусового стягнення засобів (без зустрічної послуги) є **податки**. *Через податки розвинуті держави мобілізують від 27-29% ВВП (США і Японія) до 53% (Швеція).*

Податкова система як сукупність форм і методів збору фінансових засобів – складне явище. В ній закладено глибоке протиріччя цільових завдань:

- з однієї сторони, забезпечити вилучення у суб'єктів економіки значних фінансових ресурсів;
- з іншої, не допустити зниження їх ділової активності. Вирішення проблеми досягається шляхом розумного компромісу.

**Податкова система оптимальна, коли
відповідає слідуючим принципам
(за Х. Халлером):**

- Система стягнення податків повинна бути побудована так, щоб витрати держави на її утримання були настільки низькі, наскільки це можливо.
- Стягнення податків необхідно здійснювати так, щоб витрати платника податків, які пов'язані з самою процедурою виплат, також були максимально низькими.
- Податкове навантаження неможна доводити до такого рівня, коли воно починає знижувати економічну активність платника.
- Оподаткування не повинно бути перепорою ні для “внутрішньої” раціональної організації виробництва, ні для його “зовнішньої” раціональної орієнтації на структуру потреб споживачів.
- Процес отримання податків необхідно організувати так, щоб він в найбільшому ступені сприяв (через накопичені фінансові ресурси) реалізації політики кон'юнктури і зайнятості.

- Цей процес повинен впливати і на розподіл доходів в напрямку забезпечення більшої справедливості.
- При визначенні “податкової платоспроможності” приватних осіб необхідно вимагати надання лише мінімуму відомостей, які стосуються особистого життя громадян.
- Важливо добиватися того, щоб комбінація податків утворювала єдину систему, в якій кожен податок має свою конкретну мету. При цьому не можна допускати ні взаємного “накладання” податків, ні наявності “щілин” між ними.

В ринковій економіці податки автоматично виконують стабілізуючу роль.

МЕХАНІЗМ АНТИЦИКЛІЧНОЇ ДІЇ ПОДАТКІВ

В період зростання ділової активності відбувається зростання об’єму ВВП. При наявності прогресивної шкали оподаткування розміри виплат до бюджету зростають, що стримує економічну активність. Крім того, збільшений державний

бюджет дозволяє за допомогою соціальної політики підняти рівень споживання малозабезпечених верств населення і тим самим збільшити сукупний попит, зближуючи його із сукупною пропозицією.

В період спаду ділової активності відбувається зворотн'є.

Автоматична стабілізація може бути підкріпленою слідуючими регулюючими заходами:

Стримуючої дії: Підвищення податків з підприємств і прибуткового податку з населення.

Стимулюючої дії: Зменшення податків з підприємств і прибуткового податку з населення.

Для того, щоб спрацьовував “автоматизм” і описаний механізм, необхідні певні передумови:

- **Оперативна реакція податкової системи на кон'юнктуру.** Різні податки мають різну ступінь кон'юнктурної еластичності. Це обумовлено:
 - методами побудови податкових ставок;
 - самим об'єктом оподаткування;
 - технікою стягнення податків.

Відповідно, *ступінь реакції всієї податкової системи на кон'юнктуру залежить від того, яку частку в ній займають окремі податки.* Вважається, що ефективною кон'юнктурно-стабілізуючою дією система володіє тоді, коли рівень її еластичності дорівнює одиниці.

- **Регулюючі можливості податкової системи залежать від раціонального рівня ставок оподаткування.**

- **Необхідно враховувати “ефект запізнення”.** Тобто, для одержання задуманих змін в економіці в результаті проведення заходів фінансової політики необхідний відповідний час.

- **На ступінь регулюючої дії податків на економіку впливає тенденція втечі суб'єктів економіки від оподаткування.** Недоплата податків може відбуватися в наступних формах:

- *легальній* (використання пільг; відмова від сфер діяльності з високими податками; перенесення своєї діяльності в інший регіон або країну; компенсація податкових стягнень шляхом підвищення продуктивності праці; перекладання податкового тиску на інших учасників економічного процесу через ціну).

- **нелегальній** (маніпулювання в бухгалтерському обліці; приховування інформації про свою діяльність).

4. БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА

Державний бюджет – це річний план державних видатків і джерел їх фінансового забезпечення (покриття).

В залежності від адміністративно-територіального поділу країни бюджети бувають:

- центральні;
- регіональні;
- місцеві.

Між ними існують складні відносини щодо:

- розподілу доходів по видам надходжень і частки в них окремих бюджетів;
- перерозподілу доходів центральним бюджетом;
- розподілу видів податків між центральним і місцевими бюджетами.

Державний бюджет завжди є компромісом, який відображає співвідношення сил основних груп носіїв різних соціально-економічних інтересів в країні. Це компроміс між:

- власниками і працюючими по найму щодо оподаткування власності, доходів і зарплати, бюджетних видатків на соціальні цілі;
- загальнодержавними і місцевими інтересами, між промисловими і сільськогосподарськими регіонами – щодо розподілу податків і бюджетних дотацій, орієнтирів державної територіальної структурної політики;
- інтересами окремих галузей і компаній – щодо податків і субсидій, пільгових кредитів і державних замовлень, підрядів на будівництво, інвестиційних премій.

Кожен такий компроміс супроводжується політичною боротьбою, передвиборною і в стінах парламенту, фракційною всередині партій і в засобах масової інформації.

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ:

- *частка ВВП, що перерозподіляється через бюджет;*
- *покриття бюджетних видатків доходами;*
- *структура бюджетних видатків.*

СТРУКТУРА ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ:

- *соціальні послуги (охорона здоров'я, освіта, соціальні виплати, субсидії місцевим бюджетам);*

- *витрати на господарські потреби* (капіталовкладення в інфраструктуру, дотації державним підприємствам, субсидії сільському господарству, видатки на реалізацію державних програм);
- *витрати на оборону і матеріальне забезпечення зовнішньої політики;*
- *адміністративно-управлінські витрати* (утримання органів державної влади, поліції, юстиції);
- *платежі по державному боргу.*

Видатки державного бюджету виконують функції політичного, соціального і господарського регулювання, а також забезпечення загальних умов життя населення: управління, виконання судових і поліцейських функцій, системи освіти і наукових досліджень, міжнародних зв'язків і оборони.

Видатки на соціальні цілі направлені на пом'якшення диференціації матеріального становища різних соціальних груп. Поряд з вирішенням соціальних завдань ці видатки суттєво впливають на розміри і структуру попиту.

ВИДИ ГОСПОДАРСЬКИХ ВИДАТКІВ:

- *державний кредит* в сучасних умовах має цільовий і пільговий характер. Він надається на конкретні цілі, які сформульовані в державних економічних програмах, і має переваги перед

приватним кредитом по величині процентної ставки, вимогам до забезпечення, строкам і порядку погашення;

- **державні субсидії** – безповоротна цільова передача бюджетних коштів суб'єктам приватного господарства. Вони надаються у вигляді дотацій виробникам або споживачам для зниження цін, заохочення інвестицій, НДДКР, підготовки і перепідготовки кадрів, підтримки активності на зовнішніх ринках.

- **державні гарантії (поруки)**. Деякі державні органи виступають у виді гарантів приватної фірми. Якщо фірма повертає кредит в зазначений термін не повністю або взагалі не повертає, то борг повертає державна установа – гарант.

Всі інші видатки державного бюджету впливають на народне господарство не як ціле направлені акції державного регулювання економіки, а у вигляді побічного ефекту. *Наприклад, закупки озброєння і підряди на будівництво військових об'єктів, витрати на адміністративно-управлінський апарат і внески в міжнародні організації впливають на структуру і розміри попиту в різних галузях.*

МЕХАНІЗМ ДІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

При складанні проектів державного бюджету на всіх рівнях необхідно враховувати цілі кон'юнктурної політики.

- При *високій кон'юнктурі* повинні бути погашені всі борги держави або тимчасово обмежені надходження до бюджету (створення резервного фонду кон'юнктури).
- В період *спаду ділової активності* бюджетний дефіцит повинен підтримувати сукупний попит.

Бюджетна політика направлена на те, щоб шляхом дефіцитів в період спаду або надлишків під час піднесення стабілізувати економічний процес.

Дієвість бюджетної політики державного регулювання економіки залежить

- від відносних розмірів витрачає мих коштів (їх частки в ВВП);
- від структури цих видатків;
- від ефективності використання кожної одиниці витрачає мих коштів.

В цілому, бюджетна політика відіграє в державному регулюванні економіки меншу роль ніж політика державних доходів і вплив на приватні капіталовкладення.

5. ВПЛИВ НА ПРИВАТНІ КАПІТАЛОВКЛАДЕННЯ

Інвестиційний попит підприємців – це величина, яка багато в чому визначається розвитком кон'юнктури.

Значення інвестицій:

- *впливають на сукупний попит і, відповідно, на національний дохід (ефект доходу);*
- *в значній мірі визначають виробничі можливості в майбутньому (ефект продуктивності) і тим самим – економічне зростання.*

Шляхом впливу на приватні капіталовкладення (інвестиції) держава прагне досягти такого становища, щоб свої рішення про нові капіталовкладення підприємці приймали у відповідності з станом кон'юнктури, який склався на даний час.

ЗАХОДИ ВПЛИВУ НА ІНВЕСТИЦІЙНУ АКТИВНІСТЬ ПІДПРИЄМЦІВ

- *Прискорена амортизація основного капіталу – списання основних засобів в амортизаційний фонд в більш короткі строки, ніж дійсний період їх експлуатації.*

Змінюючи ставки і порядок амортизаційних списань, державні регулюючі органи визначають

частину чистого прибутку, яка може бути звільненою від податків шляхом внесення до витрат виробництва і потім перерахована в амортизаційний фонд виключно для фінансування інвестицій.

➤ **лінійне списання;** (На практиці прискорене, так як списуємі машини знаходяться в експлуатації до повного зношення, а амортизаційні відрахування використовуються на придбання нового устаткування. В результаті використовуємі потужності переважають початкові, які відповідали інвестованому капіталу (*ефект Ломана-Рухті*)).

➤ **особливі списання;** (Дозволяються міністерством фінансів на відповідний час в відповідних цілях)

➤ **додаткові списання;** (Це всі способи розрахунку амортизаційних списань, які дозволяють в кінцевому рахунку списати в амортизаційний фонд суму, що переважає початкову вартість основного капіталу. *Наприклад, міністерство фінансів дозволяє провести інвертизацію і переоцінку основних фондів з занесенням їх в баланс по ринковій вартості.*)

➤ **попередні списання;** (З метою стимулювання впровадження НТП уряд дозволяє попереднє списання чітко визначених видів машин, приладів, транспортних засобів. В період амортизації може входити час виготовлення,

доставки, монтажу, випробовування і пуску обладнання.)

➤ **дегресивні списання;** (Списання проводиться не від початкової, а від балансової вартості. Щоб уникнути збільшення податкових платежів і скорочення чистого прибутку, а також реалізації можливості одержання підприємницького прибутку з коштів, які надходять до амортизаційного фонду, підприємці вимушені відразу вкладати всі списані засоби знову в основний капітал.)

- **Реалізація прихованих резервів.** Різниця між ринковою ціною і балансовою вартістю основних фондів називається *прихованим резервом фірми*. Реалізація прихованих резервів проходить при продажі або дозволеній міністерством фінансів переоцінці основного капіталу.
- **Пільгові відрахування в соціальні фонди підприємств.** *Соціальні фонди* підприємств фінансуються із прибутку і призначені забезпечити соціальну політику окремих компаній. Обов'язкові відрахування в соціальні фонди звільняються від податку на прибуток. В цих фондах утворюється постійний залишок, який поступово збільшується. Ці засоби у відповідності з принципами ринкової економіки не можуть знаходитися без руху. Вони вкладаються в підприємство і являють собою безтерміновий кредит, або чужі кошти,

прирівнювані до особистих. Так як залишок в фондах носить постійний характер, його використовують для фінансування довготермінових капіталовкладень.

- **Використання різних податкових ставок на нерозподілену частину прибутку і на суми, які виплачуються у вигляді дивідендів.** Встановлення відносно низьких податкових ставок на нерозподілений прибуток з метою стимулювання виробничого накопичення.
- **Податкові пільги при використанні лізингу.** Податкові пільги надаються лізинговим фірмам. Ці пільги стосуються визначення бази оподаткування і податкових ставок при оподаткуванні прибутків від лізингової діяльності. Але основні пільги мають ті, хто взяв основні фонди в оренду. Лізингові платежі звільняються від оподаткування і повністю включаються в витрати виробництва. До того ж, в лізингові платежі входять не лише амортизаційні відрахування, але і процент на позичковий капітал і частина підприємницького прибутку.
- **Стимулювання самофінансування.** Держава за допомогою податкової і амортизаційної політики вирішує, яку частину валового прибутку вилучити в бюджет, а яку залишити на підприємстві з умовою його обов'язкового інвестування, створює мотивацію для відповідного поділу чистого

прибутку на дивіденди і прибуток, якій іде до резервних фондів. Використовуючи в різному поєднанні перераховані вище заходи регулювання, держава може варіювати не тільки розміри, але і структуру фонду самофінансування.

Стимулювання капіталовкладень за рахунок особистих засобів підприємств стає інструментом активної державної структурної політики. Дозволяючи окремим регіонам, галузям і компаніям використовувати самофінансування в більшій або меншій мірі, держава здійснює вплив на галузеву і регіональну структуру господарства, на розвиток потенціалу окремих підприємств і їх місце в конкурентній боротьбі. Цей механізм також дає можливість державним органам впливати на економічний цикл, зайнятість і НТП.

ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ВПЛИВУ НА ПРИВАТНІ КАПІТАЛОВКЛАДЕННЯ:

- Збільшуються чисті прибутки господарюючих суб'єктів за рахунок приховування їх в амортизаційному фонді від податків.
- Прискорюється швидкість обігу капіталу.
- Збільшуються темпи і частка накопичення в національному доході.
- Проходить нарощування розмірів основного капіталу завдяки вимушеним інвестиціям і, як

наслідок цього, перенакопичення (надлишок) виробничих потужностей. Надлишок виробничих потужностей дозволяє використовувати саме нове продуктивне устаткування, а списане, але ще придатне для експлуатації тримати в якості резерву і включати у виробництво при збільшенні попиту і цін.

- Прискорені амортизаційні списання, штучно завишаючи витрати виробництва, сприяють підвищенню цін.

- Штучне зменшення балансових прибутків в результаті прискореного списання приводить до зменшення надходжень в бюджет податкових платежів з прибутку.

- Зменшення балансового прибутку веде до зменшення абсолютних розмірів частини прибутку, яка виплачується у вигляді дивідендів.

- Можливість відриву мотивації капіталовкладень від стану кон'юнктури, що перетворює норми і порядок прискореної амортизації в потужній засіб ДРЕ. Цей захід може використовуватися для впливу на стан економіки як в цілому, так і диференційовано в часі, по галузям і регіонам.

- Прискорене амортизаційне списання обумовлює відрив балансової вартості основних фондів від ринкової вартості.

- Замість багатьох ступенів, які проходять гроші перед тим, як перетворитися в капітал при традиційних методах фінансування капіталовкладень, при забезпеченні інвестицій за рахунок прискореної амортизації їх шлях простий, швидкий і супроводжується в значній мірі звільненням від податків.

В цілому прискорена амортизація основного капіталу являється потужним засобом ДРЕ, вплив якого на масштаби і структуру валових капіталовкладень можна прогнозувати. Тому вона використовується в більшості країн світу і забезпечує від 2/3 до 3/4 валових інвестицій.

6. ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ

Здійснення фінансової політики потребує врахування ряду проблем:

- **Часовий лаг розпізнання.** Час який проходить між початком спаду або інфляції і тим моментом, коли приходить усвідомлення цього факту, того що він має місце. (*Наприклад, економіка може мати 3 місяці спаду або інфляції поки цей факт проявиться у відповідній статистиці*).

- **Адміністративна затримка.** Як правило, проходить значний час від моменту, коли буде визнана необхідність прийняття фінансових заходів до того моменту, коли ці заходи будуть прийняті.

- **Функціональне запізнення.** Має місце часовий лаг між моментом прийняття рішення про фінансові заходи і часом, коли ці заходи почнуть впливати на виробництво, зайнятість, рівень цін.

- **Пристрасть до стимулюючих заходів.** Дуже популярні в політичному плані зменшення податків і збільшення державних видатків. Збільшення податків і скорочення державних видатків можуть бути політично ризикованими.

- **Ефект витіснення.** Стимулююча (дефіцитна) фінансова політика буде приводити до зростання процентних ставок і зменшення інвестиційних витрат, таким чином послаблюючи або повністю підриваючи ефект фіскальної політики.
- **Ефект чистого експорту.** Ефект чистого експорту діє через міжнародну торгівлю, підриваючи ефективність фіскальної політики.

Фіскальна політика може змінити сукупний попит (особливо зміна податків). Більш низькі податки збільшать розміри доходів після сплати податків і таким чином, збільшать заощадження населення. Аналогічно, скорочення податків на підприємства збільшать прибутковість інвестицій. Зменшені прибуткові податки збільшують величину зарплати після сплати податків і відповідно збільшують стимули до праці.

Прибічники концепції пропозиції вважають, що більш низькі ставки податків забезпечують зростання податкових надходжень за рахунок значного зростання національного виробництва та доходу.

Кейнсіанці вважають, що зниження податкових ставок визве скорочення податкових надходжень і збільшить дефіцит бюджету.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

Фінансова політика
Дискреційна політика
Недискреційна політика
Стимулююча фінансова політика
Стримуюча фінансова політика
Вбудований стабілізатор
Державні видатки
Трансформаційні державні видатки
Трансфертні державні видатки
Державні доходи
Податкові доходи
Неподаткові доходи
Звичайні доходи
Надзвичайні (тимчасові) доходи
Податки
Оптимальна податкова система
Податкова еластичність
Державний бюджет
Державний кредит
Державні субсидії
Державні гарантії за кредит
Прискорена амортизація основного капіталу
Лінійне списання
Ефект Ломана-Рухті
Особливі списання
Додаткові амортизаційні списання

Попередні амортизаційні списання
Дегресивні амортизаційні списання
Приховані резерви
Податкові пільги
Ефект витіснення
Ефект чистого експорту

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ:

1. В чому суть фінансової політики?
2. Назвіть форми фінансової політики.
3. Розкрийте механізм дії дискреційної фінансової політики.
4. Розкрийте механізм дії недискреційної фінансової політики.
5. Які ви знаєте інструменти фінансової політики?
6. Що таке державні видатки?
7. Назвіть основні критерії класифікації державних видатків.
8. Розкрийте механізм використання політики видатків.
9. Що розуміють під державними доходами?
10. Назвіть основні форми одержання доходів державою.

11. Що таке податки? Які їх основні характеристики?
12. Перерахуйте принципи справедливого і ефективного оподаткування.
13. Який вплив здійснюють податки на економіку країни?
14. Що таке фіскальна функція податків?
15. Що таке соціальна функція податків?
16. Що таке регулююча функція податків?
17. Що таке податкові пільги? Кому і з якою метою вони надаються?
18. Що таке державний бюджет?
19. По яким показникам можна характеризувати державний бюджет?
20. Яка структура видатків державного бюджету?
21. На що і в яких формах витрачаються бюджетні кошти, які направляються на господарські цілі?
22. Що таке державний кредит? Чим відрізняється державне регулювання кредиту від державного кредиту?
23. Що таке бюджетні субсидії? Яка їх роль в економіці?
24. Що таке державні гарантії? Яка роль державних гарантій в зовнішній торгівлі?
25. Із яких джерел надходять кошти до бюджету?
26. Як виникає державний борг і його наслідки для економіки країни?

27. Які шляхи полегшення тягаря державного боргу?
28. Як здійснюється фінансування простого відтворення основного капіталу?
29. Як розраховуються розміри амортизаційних відрахувань при лінійному списанні?
30. Чому фінансування інвестицій із амортизаційного фонду сприяє розширеному відтворенню?
31. Що таке прискорене амортизаційне списання основного капіталу?
32. Перерахуйте види прискореного амортизаційного списання, які практикуються в наш час, поясніть їх механізм.
33. Які економічні наслідки прискореного амортизаційного списання основного капіталу?
34. Що таке приховані резерви? Як вони виникають і реалізуються?
35. Для чого існують соціальні фонди компаній?
36. Які цілі ставить держава, коли встановлює різні податкові ставки на нерозподілену частину прибутку і суму, що виплачується у виді дивідендів?
37. Чому держава заохочує лізинг. Хто і чому в ньому зацікавлений?
38. Як держава впливає на економіку за допомогою самофінансування?

39. Чому заохочення самофінансування перетворилось в головний інструмент державного регулювання економіки?
40. Назвіть основні переваги використання фінансової політики.
41. Назвіть основні недоліки використання фінансової політики.

ПИТАННЯ МНОЖИННОГО ВИБОРУ:

1. До основних цілей фінансової політики держави відноситься:

- А). Підвищення добробуту населення.
Б). Створення умов для успішного ведення бізнесу.
В). Антициклічне регулювання економіки.
Г). Перерозподіл національного доходу серед бідніших верств населення.

2. Фіскальна політика може бути:

- А). Автоматичною.
Б). Стимулюючою.
В). Стримуючою.
Г). Всі відповіді правильні.

3. Фіскальна політика являється дискреційною, якщо змінюються слідуєчі параметри:

- А). Збільшуються податкові ставки.
- Б). Зменшуються податкові ставки.
- В). Збільшується величина збираємості податків при використанні незмінної прогресивної шкали оподаткування.
- Г). В законодавчому порядку збільшується тривалість виплат допомоги по безробіттю.
- Д). Правильні відповіді А), Б), Г).

4. Проведення стимулюючої фіскальної політики потребує:

- А). Збільшення державних видатків, збільшення податків або одночасного застосування цих заходів.
- Б). Скорочення державних видатків і підвищення податкових ставок.
- В). Зниження державних видатків та скорочення податків.
- Г). Збільшення державних видатків, скорочення податків або одночасного застосування цих заходів.

5. Все сказане може розглядатися як автоматичний стабілізатор, за винятком:

- А). Податку на продаж.
- Б). Подоходного податку.
- В). Інвестиційного податкового кредиту.
- Г). Корпоративного податку.

6. Ефективність дискреційної фіскальної політики обмежується:

- А). Зовнішніми лагами.
- Б). Внутрішніми лагами.
- В). Як внутрішніми, так і зовнішніми лагами.
- Г). Нічим не обмежується.

7. Фіскальна політика являється автоматичною, якщо змінюються слідуєчі параметри:

- А). Збільшується ставка прибуткового податку.
- Б). При незмінній ставці прибуткового податку збільшуються розміри податкових надходжень.
- В). Підвищуються розміри відрахунків з зарплати до пенсійного фонду.
- Г). Збільшується ставка по банківським вкладом для фізичних осіб.

8. Державний бюджет – це:

- А). Всі джерела доходів держави.
- Б). Рахунок доходів і видатків держави.
- В). Всі статті державних видатків.
- Г). Всі відповіді неправильні.

9. Дефіцит державного бюджету – це завжди явище:

- А). Позитивне.
- Б). Негативне.
- В). Нейтральне.
- Г). Існують різні оцінки.

10. До вбудованих або автоматичних стабілізаторів відносяться:

- А). Видатки по обслуговуванню державного боргу.
- Б). Прибуткові податки і виплати по безробіттю.
- В). Видатки на охорону і захист навколишнього середовища.
- Г). Митні платежі і акцизи.

Тема 3:
ГРОШОВО-КРЕДИТНИЙ
МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ
ЕКОНОМІКИ

- 1. Грошово-кредитна політика і її цілі.**
- 2. Інструменти грошово-кредитної політики.**
 - 2.1.Облікова політика.**
 - 2.2.Операції на відкритому ринку.**
 - 2.3.Політика мінімальних резервів.**
 - 2.4.Добровільні угоди.**
 - 2.5.Кількісні обмеження кредиту.**
- 3. Проблеми практичної реалізації грошово-кредитної політики.**
- 4. Специфіка взаємодії фінансової і грошово-кредитної політики.**

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бровкова Е.Г., Продиус И.П. Финансово-кредитная система государства. – К.: Сирин, 1997. – 224 с.
2. Гриценко О. Гроші та грошово-кредитна політика. – К.: Основи, 1996. – Гл. 8-11.
3. Ходов Л.Г. Основы государственной экономической политики. – М.: Изд-во БЕК, 1997. – Гл. 6.
4. Юрчишин В.В. Макроекономічна стабілізація в Україні. – К.: УАДУ, 1999. – Гл. 4.

ГРОШОВО-КРЕДИТНИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

ЦІЛІ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

Забезпечення грошового обігу

-Внутрішня вартість грошей
-Зовнішня вартість грошей

Регулювання грошової маси

-Процентна політика
-Забезпечення ліквідності

Стимулюючої дії

ІНСТРУМЕНТИ

Стимулюючої дії

Підвищення
облікової процентної
ставки

Облікова
політика

Зниження облікової
процентної ставки

Продаж цінних
паперів

Операції на
відкритому
ринку

Купівля цінних
паперів

Підвищення
мінімального рівня
резервів

Політика
мінімальних
резервів

Зниження
мінімального рівня
резервів

Укладання
добровільних угод

Добровільні
угоди

Припинення дії
добровільних угод

Обмеження рівня
кредиту

Кількісні
обмеження
кредиту

Зменшення рівня
обмеження кредиту

1. ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА І ЇЇ ЦІЛІ

Розробляючи економічну політику, держава широко використовує заходи, які можуть вплинути на грошово-кредитні відносини. Комплекс таких заходів, відповідно взаємовпорядкованих, називають *кредитною політикою*.

Кредитна політика, як правило, аналізується під двома кутами зору:

- як складова частина загальної економічної політики держави;
- відносно самостійна система впливу на одну із важливих сфер національної економіки.

Кредитна політика впроваджується в життя сумісними зусиллями уряду і центрального банку. Саме цим тандемом забезпечується висока ефективність впливу передбачених державою заходів на хід економічного розвитку країни.

При домінуванні в економіці країни ринкових принципів держава не може прямо регламентувати економічні процеси, тому що для ефективного розвитку підприємств необхідна висока ступінь свободи. Відповідно, в даному випадку можна орієнтуватися лише на непрямі заходи впливу на рішення, які приймають підприємства.

В системі заходів непрямої дії на виробництво грошово-кредитна політика відноситься до найбільш ефективних і гнучких.

Основний суб'єкт грошово-кредитної політики – центральний банк, який, не будучи урядовим інститутом, як правило, виконує цільові установки уряду.

ЦІЛІ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ:

- Забезпечення грошового обігу.
- Регулювання грошової маси.

➤ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ

Основна задача центрального банку – забезпечити функціонування грошової системи – вимагає стабільної купівельної спроможності грошей як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку.

Внутрішня вартість (курс) грошей залишається незмінною, якщо забезпечена *стабільність цін*. Для цього необхідно, щоб народне господарство мало в обігу по можливості менше грошей.

Зовнішня вартість грошей (курс на світовому ринку) залишається незмінним, якщо

купівельна спроможність національної валюти відносно товарів на зовнішньому ринку не змінюється. Це зовсім не означає стабільність валютних курсів. При різних темпах інфляції на внутрішньому і зовнішньому ринках вітчизняну валюту необхідно ревальвувати (в сторону збільшення її паритету) або девальвувати (обезцінювати), для того щоб зберігти її купівельну спроможність на зовнішньому ринку.

➤ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОЇ МАСИ

Центральний банк не виступає в якості покупця на ринку товарів. Тому він лише **опосередковано**, через грошову масу, може регулювати сукупний попит. Величина грошової маси залежить від попиту на гроші і їх пропозиції.

Попит на гроші з боку небанківського сектору центральний банк регулює за допомогою *політики процентних ставок*, а пропозицію грошей з боку комерційних банків – за допомогою *заходів по забезпеченню ліквідності*.

Політика регулювання процентних ставок. Для закладів небанківського сектору проценти – це затрати. Шляхом зміни процентних ставок є можливість регулювати суму капіталовкладень, споживчого і державного кредиту.

Наприклад, підвищення процентної ставки з метою стримування зростання цін в період піднесення повинно визвати у підприємств слідуєчу ланцюгову реакцію: більш високі процентні витрати по кредиту – скорочення прибутків – зменшення попиту на гроші – падіння попиту на капітальні інвестиції – стабілізація цін.

Основним інструментом процентної політики центрального банку є встановлення ставки банківського і ломбардного процентів.

Політика забезпечення ліквідності.

Пропозиція грошей з боку комерційних банків залежить від їх ліквідності, тобто від наявності у них грошей, випускаємих центральним банком. Шляхом зміни емітуємої центральним банком грошової маси, яка йде в розпорядження комерційних банків, центральний банк впливає на надлишкові резерви окремих комерційних банків і емісію грошей в банківській системі (мультиплікатор емісії грошей).

Наприклад, підвищення банківської ліквідності з метою збільшення зайнятості і економічного зростання в період спаду повинно визвати слідуєчу ланцюгову реакцію: збільшення надлишкових резервів – мультиплікатор грошової емісії – зростання пропозиції грошей і попиту на

них – збільшення товарного попиту – збільшення зайнятості і економічне зростання.

Основним інструментом центрального банку в сфері ліквідності є зміна мінімального ліквідного резерву.

Заходи в сфері ліквідності завжди здійснюють вплив на ставки процента, так як ці заходи визивають коливання в співвідношенні пропозиції і попиту на грошовому ринку. Точно так процентна політика впливає і на стан ліквідності, так як стає дорожче або дешевше залучати гроші емісійного банку.

Грошово-кредитна (монетарна) політика – це сукупність заходів, які проводить центральний банк в сфері грошового обігу і кредитних відносин для надання макроекономічним процесам необхідного державі напрямку розвитку.

2. ІНСТРУМЕНТИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

При реалізації грошово-кредитної політики держава використовує відповідний інструментарій. В основі цей набір складається з **непрямих методів (інструментів)** впливу на грошово-кредитну сферу і пов'язані з нею галузі економіки. Але при виконанні відповідного кола операцій, центральний банк може використовувати **прямі методи (інструменти)** впливу на грошово-кредитну сферу.

НЕПРЯМІ ІНСТРУМЕНТИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ:

- *Облікова (дисконтна) політика (політика рефінансування).*
- *Операції на відкритому ринку.*
- *Політика мінімальних резервів.*
- *Добровільні угоди.*

ПРЯМІ ІНСТРУМЕНТИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ:

- *Кількісні обмеження кредиту.*
- *Пряме регулювання процентної ставки.*

Інструменти грошово-кредитної політики центральний банк може використовувати з **ефектом стримування (під час піднесення) або ефектом стимулювання (під час кризи або спаду)**. Ці заходи направлені на стримування або стимулювання господарської активності (*інвестиції, споживання*).

2.1. Облікова політика

Облікова процентна ставка – це ставка процента, під яку центральний банк кредитує комерційні банки.

Ринок, на якому центральний банк надає позики комерційним банкам під оголошену процентну ставку, має назву “**дисконтне вікно**”. Специфіка кредитів, які надаються через “дисконтне вікно”, полягає в тому, що вони, як правило, надаються комерційним банкам для **рефінансування** їхньої діяльності.

Центральний банк надає кредити:

- при умові переобліку векселів комерційних банків (**дисконтна політика**);
- під заставу банківських цінних паперів (**ломбардна політика**).

Засоби, одержані таким чином в центральному банку, називаються **редисконтними** або **ломбардними кредитами**.

Ставку, яку визначає центральний банк по таким кредитам, називають **офіційною обліковою (дисконтною або ломбардною) ставкою**.

Центральний банк має право влюбий час змінити облікову ставку. Маніпулювання офіційною обліковою ставкою і є тим важелем, за

допомогою якого центральний банк регулює попит і пропозицію на ринку капіталів, впливає на ділову активність.

СТРИМУЮЧІ ДІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ:

Підвищуючи офіційну облікову процентну ставку, центральний банк збільшує “ціну” кредиту. Комерційні банки, взявши в центрального банку кредити, позичають ці кошти, але вже під більш високий процент, іншим суб’єктам економіки. Зростання процентної ставки, тобто “подорожчання” кредиту, обмежує попит на позичаємі ресурси, гасить бажання підприємств до нових інвестицій. За допомогою такого механізму переслідується ціль стримування сукупного попиту.

СТИМУЛЮЮЧІ ДІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ:

Зниження офіційної облікової ставки робить кредит “дешевшим”, доступнішим, що стимулює приватний сектор до нових інвестицій. На практиці це виражається в розширенні купівлі акцій, виробничого устаткування, в будівництві нових виробничих приміщень і т.д.

Результативність облікової політики центрального банку залежить від багатьох факторів. В першу чергу від фінансового стану комерційних банків, наявності у них вільних ліквідних ресурсів. Саме ця обставина визначає

частоту їх звернень до центрального банку за кредитами і величину позичаємих коштів.

ДОДАТКОВИЙ ВПЛИВ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ:

- **облікова політика підсилює ефект інших регулюючих впливів центрального банку на грошово-кредитну сферу, зокрема на операції, які проходять на відкритому ринку і на норми обов'язкових резервів;**

- **облікова політика центрального банку являється для інших суб'єктів економіки індикатором дій уряду в сфері грошово-кредитних відносин. (Наприклад, якщо офіційна облікова ставка впевнено зростає, то банки передбачають, що уряд має намір обмежити ділову активність. І, навпаки, зменшення облікової ставки засвідчує про намір уряду стимулювати ділову активність).**

Облікова політика центрального банку може бути доповнена іншими методами. Наприклад, центральний банк може змінити склад цінних паперів, які використовуються в облікових і ломбардних операціях.

2.2. Операції на відкритому ринку

Операції на відкритому ринку – це інструмент грошово-кредитної політики держави, який використовується для зміни пропозиції позичкового капіталу шляхом купівлі або продажу цінних паперів центральним банком.

Продаж цінних паперів вилучає ліквідні кошти з економіки. Покупці державних цінних паперів відмовляються від капіталовкладень і придбання товарів тривалого користування, внаслідок чого скорочуються фінансові можливості розвитку економіки країни.

Купівля цінних паперів збільшує пропозицію грошей. Ліквідні засоби поступають фізичним і юридичним особам і використовуються в народному господарстві.

ПЕРЕВАГИ ОПЕРАЦІЙ НА ВІДКРИТОМУ РИНКУ:

- Ініціатива з проведення операцій належить центральному банкові.
- Операції з цінними паперами забезпечують центральному банкові гнучкість щодо обсягів і часу його втручання у грошовий ринок.

- Операції на відкритому ринку – по своїй природі в значній мірі ринковий інструмент, який відповідає ринковим “правилам гри”. Центральний банк, приймаючи участь в торгах, являється повноправним агентом ринку, таким же, як і всі інші його учасники.

Операції на відкритому ринку вважають самим ефективним інструментом грошово-кредитної політики.

НЕДОЛІКИ ОПЕРАЦІЙ НА ВІДКРИТОМУ РИНКУ:

- **Обмежені часові рамки.** Час дії обмежується строком, на який були випущені цінні папери. Чим більший строк дії цінних паперів, тим триваліший період використання даного інструменту грошово-кредитної політики.

- **Обмеженість ресурсів цінних паперів центрального банку.** Проводити цю політику можна лише до того часу, поки в портфелі центрального банку є достатній запас цінних паперів.

2.3. Політика мінімальних резервів

Мінімальні резерви – це активи в банкнотах центрального банку, які комерційні банки зобов'язані безпроцентно і в межах відповідного процента своїх вкладів зберігати в центральному банку.

Політика мінімальних резервів може вирішувати наступні завдання:

- ***Економічне.*** В умовах свободи прийняття рішень і можливості ризикових операцій забезпечити мінімальну стійкість банків, не допустити, щоб із-за повного краху одного або декількох банків криза неплатежів і банкрутств поширилась по народному господарству. Завдання забезпечення мінімальної гарантованої стабільності банківської системи вирішується встановленням мінімальних резервів. Вони повинні бути достатніми, щоб забезпечити роботу кожного банку на строк, як правило, 1 місяць.

- ***Соціальне завдання.*** Обов'язкові мінімальні резерви являють собою гарантію від повного розорення вкладників. Якщо б банкрутство банку не потерпів, у нього все рівно залишиться якась власність і вимоги. Разом з мінімальними резервами в центральному банку їм буде достатньо, щоб

компенсувати вклади, в першу чергу дрібні і середні, якщо не повністю, то хоч би частково.

- **Створення і підтримка резервів центрального банку.** Обов'язкові резерви зберігаються в центральному банку на безстрокових рахунках. За рішенням керівництва центрального банку вони можуть збільшуватися і зменшуватися, але завжди на рахунках залишається якийсь мінімум, який по мірі розвитку банківського кредиту, зростання суми строкових зобов'язань поступово збільшується. Таким чином, у центрального банку безстроково знаходиться зростаюча сума чужих грошей, яка в бухгалтерському обліку називається “чужі кошти, прирівнювані до власних”. Це – резерв центрального банку, який без будь-якої шкоди може бути використаний в довгострокових цілях.

- **Забезпечення центрального банку потужним інструментом ДРЕ.**

Якщо центральний банк зменшує **норму обов'язкових мінімальних резервів**, то розміри реального капіталу в розпорядженні банків збільшуються. А так як капітал не може існувати без обігу, він вливається в економіку і стимулює ділову активність.

Збільшення норми мінімальних резервів скорочує фінансову базу оперативної діяльності приватних банків, скорочує приплив позичкового капіталу в народне господарство.

Ефективність політики мінімальних резервів може бути обмежена:

- інфляцією;
- зростаючою незалежністю крупних фірм від кредиту;
- можливістю використовувати дешеві іноземні джерела кредиту.

Політика мінімальних резервів являється відносно “грубим” інструментом втручання в економічні процеси. І якщо він використовується як єдиний, то в економіці створюється певна напруга. Тому, як правило, він використовується в поєднанні з іншими інструментами грошово-кредитної політики, перш за все з обліковою і ломбардною політикою.

2.4.Добровільні угоди

Добровільні угоди укладаються між центральним і комерційними банками. В цих угодах можуть також брати участь страхові компанії, пенсійні фонди і державні інститути. Такі угоди особливо вигідні у тому випадку, коли центральний банк повинен приймати оперативні рішення, діяти швидко і з орієнтацією на мінімум бюрократичних складнощів.

Комерційні банки, укладаючи такі угоди, добровільно ставлять свою діяльність у відповідні рамки. *Наприклад, вони дають зобов'язання розширювати кредити лише в лімітованих межах. Центральний банк бере на себе зобов'язання інформувати кредитний сектор про тенденції в здійсненні тих чи інших операцій. Це робиться для того, щоб попереджати суб'єкти економіки про можливі несприятливі процеси в монетарній сфері.* Успішна реалізація такого виду угод залежить від можливості центрального банку методами “м'якого тиску” впливати на комерційні банки.

Центральний банк також використовує метод, який в світовій практиці трактують як “моральний вплив”. Це різного роду рекомендації, пояснення, звернення до комерційних банків і нефінансових інститутів. За допомогою цього методу центральний банк попереджає їх про можливі несприятливі наслідки тих чи інших дій.

2.5. Кількісні обмеження кредиту

Кількісне обмеження кредиту – це обмеження центральним банком розмірів кредитування комерційними банками небанківського сектору.

РІВНІ ОБМЕЖЕННЯ КРЕДИТУ:

- Встановлення граничної суми, на яку центральний банк здійснює переоблік векселів і приймає під заставу цінні папери комерційних банків.
- Центральний банк встановлює для комерційних банків процентні норми зростання сум, які проходять через кредитні операції на протязі відповідного проміжку часу.

Граничні суми кредитування залежать від конкретної мети в регулюванні ділового циклу:

- стимулювання ділової активності;
- стримування ділової активності.

НЕДОЛІКИ КІЛЬКІСНОГО ОБМЕЖЕННЯ КРЕДИТУ:

- ***Інертність, негнучкість.*** Встановлені центральним банком процентні норми не встигають

за короткостроковим підвищенням потреби економіки в кредитних ресурсах.

- ***Неадекватний ринковій економіці.*** Вирішуючи одну проблему він створює масу побічних.

Кількісне обмеження кредиту, як правило, використовується тоді, коли непрямі методи грошово-кредитної політики не дають очікуваних результатів або коли у держави немає часу довго очікувати позитивного ефекту від використання інших, більш “м’яких” інструментів.

3. ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

Кредитна політика центрального банку досягає найбільшої результативності тоді, коли вона включає в себе всю сукупність заходів, які входять в її арсенал.

Причини, що породжують труднощі при розробці і використанні кредитної політики:

- загальний стан економіки;
- вплив на розвиток національного господарського комплексу зовнішньоекономічних факторів;
- центральний банк, проводячи конкретні заходи по регулюванню грошово-кредитної сфери у відповідний час, повинен зуміти (наскільки це можливо) врахувати всі інші аспекти взаємозалежності різних ланок економіки.

ПЕРЕВАГИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ:

- *Швидкість і гнучкість.* Використання фінансової політики може бути надовго затриманим через обговорення в парламенті. Центральний банк може щоденно приймати рішення про купівлю і

продаж цінних паперів і таким чином впливати на грошовий обіг і процентну ставку.

- **Ізоляція від політичного тиску.** Центральному банку легше, ніж парламенту проводити політично непопулярні рішення, які необхідні для оздоровлення економіки.
- **Монетаризм.** Зміна пропозиції грошей – вирішальний фактор визначення рівня економічної активності.

НЕДОЛКИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ:

- **Циклічна асиметрія.** Політика дорогих грошей здатна понизити резерви комерційних банків до межі, при якій банки будуть вимушені обмежити об'єм кредитів. А це означає обмеження пропозиції грошей.

Політика дешевих грошей може забезпечити комерційним банкам необхідні резерви, тобто можливість надавати позики. Але вона не здатна гарантувати, що банки дійсно нададуть позики і пропозиція грошей збільшиться. Якщо комерційні банки не бажають надавати позики, то політика дешевих грошей буде малоефективною. Крім того, населення може вирішити не брати надлишкові резерви в позику. І накінець, гроші, які центральні банки направляють в економіку, купуючи у

населення облігації, можуть бути використані населенням для погашення існуючих позик.

Ця циклічна асиметрія є серйозною перешкодою для грошово-кредитної політики лише під час депресії.

- ***Зміна швидкості обігу грошей.*** Кейнсіанці вважають, що швидкість обігу грошей має тенденцію змінюватися в напрямку, протилежному пропозиції грошей, тим самим гальмуючи або ліквідуючи зміни в пропозиції грошей, які визвані грошово-кредитною політикою.

- ***Вплив інвестицій.*** Дія грошово-кредитної політики може ускладнитися і загальмуватися в результаті несприятливого попиту на інвестиції.

Специфічну групу проблем при реалізації грошово-кредитної політики складають ті, що породжені недоліками самого інструментарію, який використовується.

Можливості центральних банків в різних країнах неоднакові. Вони залежать від повноважень, які мають ці банки.

4. СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОДІЇ ФІНАНСОВОЇ І ГРОШОВО- КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

Розробка і практична реалізація економічної політики в сфері грошово-кредитних відносин ставить перед наукою і практикою багато складних проблем.

Основні проблеми економічної політики в сфері грошово-кредитних відносин:

- **яким методам в тій чи іншій ситуації дати перевагу – фінансовим чи грошово-кредитним;**
- **яке співвідношення фінансових і грошово-кредитних заходів являється оптимальним.**

Варіант, при якому переважають фінансові заходи, прийнято називати кейнсіанською економічною політикою.

Політика, в якій переважає грошово-кредитний механізм, одержала назву монетаризм.

Практика реалізації економічної політики в західних країнах показала, що найбільш раціональним є поєднання обох напрямків регулювання господарського механізму. Але в

рамках цього поєднання можливі коливання то в сторону посилення фінансового, то грошово-кредитного інструментарію – в залежності від конкретної ситуації.

В якості критерію, на який слід орієнтуватися при виборі варіантів рішення проблеми, як правило, береться рівень небезпеки, який виникає у випадку недосягнення однієї із тих цілей, які в сукупності забезпечують макроекономічну рівновагу.

Якщо найбільша соціально-економічна напруженість в суспільстві обумовлена масовим безробіттям, неефективною системою розподілу доходів і різким спадом в об'ємах виробництва, необхідно активно використовувати важелі *кейнсіанського* варіанту економічної політики.

У випадку, коли найбільшу загрозу для економіки країни становить інфляція і втрата платоспроможності національної валюти, звертаються до *монетаризму*.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

Грошово-кредитна політика

Центральний банк

Непрямі інструменти грошово-кредитної політики

Прямі інструменти грошово-кредитної політики

Облікова (дисконтна) політика

Ломбардна політика

Операції на відкритому ринку

Політика мінімальних резервів

Добровільні угоди

“Моральний вплив”

Кейнсіанська економічна політика

Монетаризм

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ:

1. Які інструменти ДРЕ відносяться до грошово-кредитних?
2. Хто випускає гроші в країні, від чого залежить сума випускаємих грошей?
3. Для чого центральний банк змінює облікову ставку?

4. Як зміна облікової ставки впливає на економічне становище в країні?
5. Який вплив внутрішніх державних позик на грошово-кредитну систему?
6. Які фактори протидіють ефективному використанню зміни облікової ставки?
7. Які завдання вирішує ДРЕ за допомогою зміни обов'язкових мінімальних резервів?
8. Для чого центральний банк проводить операції на відкритому ринку?
9. Чому господарюючі суб'єкти купують і продають цінні папери у відповідність з політикою центрального банку?
10. Назвіть основні переваги грошово-кредитної політики.
11. Назвіть основні недоліки грошово-кредитної політики.
12. Які причини породжують труднощі при розробці і використанні грошово-кредитної політики?
13. В яких випадках використовують кейнсіанські важелі економічної політики?
14. В яких випадках використовують монетаристські важелі економічної політики?

ПИТАННЯ МНОЖИННОГО ВИБОРУ:

1. Яка з операцій центрального банку збільшить пропозицію грошей в економіці?

- А). Центральний банк підвищує обов'язкову норму резервів.
- Б). Центральний банк купує державні цінні папери на відкритому ринку.
- В). Центральний банк продає іноземну валюту населенню та комерційним банкам.
- Г). Центральний банк підвищує облікову процентну ставку.

2. Який із перерахованих заходів може використати центральний банк при проведенні стримуючої грошово-кредитної політики?

- А). Продаж державних цінних паперів на відкритому ринку.
- Б). Зниження облікової ставки процента.
- В). Зниження норми обов'язкових резервів.
- Г). Купівля іноземної валюти на валютному ринку країни.

3. Якщо центральний банк купує цінні папери на відкритому ринку, то грошова маса в країні:

- А). Зменшиться на суму вартості куплених цінних паперів.
- Б). Зменшиться на більшу суму.

- В). Збільшиться на суму вартості куплених цінних паперів.
- Г). Збільшиться на більшу суму.

4. В умовах економічного піднесення центральний банк може використати слідуєчі інструменти грошово-кредитної політики:

- А). Підвищення облікової ставки процента.
- Б). Зменшення облікової ставки процента.
- В). Зменшення норми мінімальних резервів.

5. Які операції приводять до збільшення кількості грошей в обігу:

- А). Продаж центральним банком державних операцій населенню.
- Б). Підвищення центральним банком облікової ставки процента.
- В). Внесення населенням готівкових грошей на вклади до запити.
- Г). Надання одним комерційним банком позики іншому комерційному банку.
- Д). Жодна з вказаних операцій.

6. Ефективність антициклічного регулювання підвищується при слідоєчому поєднанні інструментів монетарної і фіскальної політики:

- А). Зменшення державних видатків і підвищення норми мінімальних резервів.
- Б). Збільшення державних видатків і підвищення норми мінімальних резервів.
- В). Підвищення рівня оподаткування і зменшення облікової ставки процента.

7. При стабільному рівні цін, збалансованому державному бюджеті і високому рівні безробіття уряд вирішує питання про вибір грошово-кредитної або фінансової політики для стимулювання економічного зростання і збільшення рівня зайнятості в економіці. Яку політику йому необхідно вибрати:

- А). Грошово-кредитну.
- Б). Фінансову.
- В). Комбіновану.

8. Чи правильні слідуючі твердження:

- А). Зростання бюджетного дефіциту і збільшення пропозиції грошей здійснюють однонаправлений вплив на величину ринкової ставки процента.
- Б). Зменшення податків і збільшення пропозиції грошей здійснюють однонаправлений вплив на величину ринкової ставки процента.

- В). Збільшення податків і скорочення пропозиції грошей здійснюють однонаправлений вплив на величину реального національного доходу.
- Г). При проведенні грошово-кредитної політики уряду необхідно враховувати ефект витіснення приватних інвестицій.

9. Грошово-кредитна політика проводиться:

- А). Урядом країни.
- Б). Всіма фінансово-кредитними закладами країни.
- В). Центральним банком країни.
- Г). Міністерством фінансів.

10. Стимулююча грошово-кредитна політика – це:

- А). Політика “дорогих грошей”.
- Б). Політика “дешевих грошей”.
- В). Політика, направлена на збалансування доходів і видатків державного бюджету.

Тема 4:

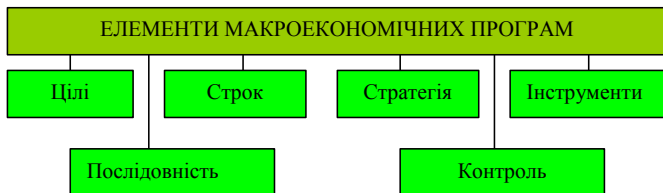
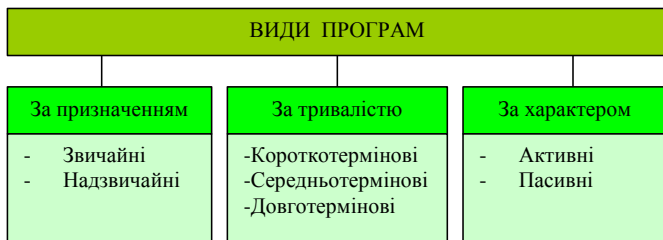
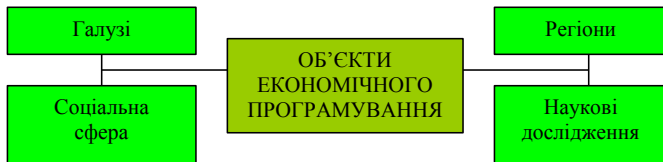
***ПРОГРАМУВАННЯ І
ПРОГНОЗУВАННЯ В СИСТЕМІ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЕКОНОМІКИ***

- 1. Необхідність і сутність програмування і прогнозування в системі ДРЕ.**
- 2. Види макроекономічних програм.**
- 3. Основні елементи макроекономічних програм.**
- 4. Централізовано-директивне планування.**
- 5. Індикативне планування.**
- 6. Економічне прогнозування..**

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Михасюк І. Державне регулювання економіки. – Львів: Українські технології, 1999.
2. Стігліц Д. Економіка державного сектора. – К.: Основи, 1998.- Ч.3.
3. Ходов Л.Г. Основы государственной экономической политики.- М.: Изд-во БЕК, 1997. – Гл.11.
4. Экономика /Под ред. А.С. Булатова. – М.: Изд-во БЕК, 1997.- Гл. 21.

ПРОГРАМУВАННЯ І ПРОГНОЗУВАННЯ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

1. НЕОБХІДНІСТЬ І СУТНІСТЬ ПРОГРАМУВАННЯ І ПРОГНОЗУВАННЯ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Вищою формою ДРЕ являється державне економічне програмування. Його завдання – комплексне використання в глобальних цілях всіх елементів ДРЕ.

Державна економічна програма – це комплекс ієрархічно підпорядкованих цілей, важливих для розвитку народного господарства, засобів їх досягнення, органів, відповідальних за їх виконання у відповідні строки, і за контроль, який забезпечений достатнім цільовим фінансуванням і правовою базою.

Розробка і реалізація таких програм називається *державним економічним програмуванням*.

Державне економічне програмування направлене на узгодження і координацію слідуючих процесів:

- *Макропланування*, представленого в прогнозах, бюджетних планах і макропрограмах, які розробляє і здійснює держава.

- *Територіального планування*, втіленого в прогнозах, бюджетних планах і програмах регіональних і місцевих рад.
- *Мікропланування*, яке реалізується в планах підприємств.
- *Мезопланування*, тобто планування галузей, підгалузей, територіально-виробничих комплексів, промвузлів.

НЕОБХІДНІСТЬ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ПРОГРАМУВАННЯ

Державні економічні програми існували завжди, але в розпливчатій формі у вигляді тронних промов монархів, соціально-економічних розділів програм правлячих партій, економічних концепцій, яких офіційно притримувався уряд. Але їх цілі не були узгодженими з засобами, було відсутнє правове і інституційне забезпечення, цільове фінансування.

В кінці 50-х років економістам – теоретикам і практикакам стало ясно, що для системного регулювання економіки країн державного бюджету, розрахованого на один рік, і окремих регіональних і галузевих програм недостатньо.

По-перше, конкретні програми здійснювали різноманітний і часто непередбачений вплив на інші

сектори народного господарства і в цілому на економіку країни. Наприклад, державна підтримка депресивних галузей погіршувала галузеву структуру всього народного господарства. Пільги для галузей машинобудування, хімії і електротехніки приводила до небажаного підвищення цін на їх продукцію і частковому фінансуванню цих галузей за рахунок підприємств-покупців. Лібералізація імпорту продуктів харчування вела до масового незадоволення вітчизняних фермерів і скорочення попиту внутрі країни на сільськогосподарську техніку, матеріали і хімікати, зниженню зайнятості в аграрному секторі і відтоку працездатного населення в міста.

По-друге, після закінчення тривалого економічного піднесення в країнах Західної Європи і Японії, виникнення проблем створення народногосподарських комплексів в нещодавно визволених країнах, перед державами постали завдання забезпечення економічного зростання, зайнятості, боротьби з інфляцією, удосконалення структури господарства і зовнішньоекономічної рівноваги. Ці завдання не носили тимчасового характеру, їх було необхідно вирішувати постійно, в масштабах всієї національної економіки і з врахуванням довгострокового впливу світового господарства.

По-третє, вирішення глобальних задач за допомогою плануємих бюджетних асигнувань не вміщувалось в межах одного року. Впливати в бажаному напрямку на кон'юнктуру, зайнятість або впровадження результатів НДДКР на протязі одного року неможливо. Регулюючі заходи і асигнування повинні носити, по крайній мірі, середньостроковий характер. Якщо в слідуючі роки інтенсивність і масштаби регулювання не виправдано послабнуть, то попередні витрати і зусилля можуть виявитися марними.

Усвідомлення недостатності короткотермінового бюджетного регулювання економіки проявилось в 60-х – початку 70-х років в пропозиціях економістів ряду країн перейти від складання однорічних державних бюджетів до бюджетів, які розраховувались на 3-5 років.

По-четверте, було необхідно посилити функцію прогнозування наслідків державного регулювання за допомогою наукових методів, зокрема розробка міжгалузевих балансів.

По-п'яте, було необхідно захищати цілі державного регулювання економіки від впливу передвиборчої поведінки урядів і різких змін державної економічної політики після приходу до влади інших партій або коаліцій.

По-шосте, стійка тенденція лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків і поглиблення міжнародної економічної інтеграції вимагали системно осмисленого середньотермінового державного регулювання економіки, яке здатне змінювати кількісні і якісні характеристики народного господарства, приводячи їх у відповідність до нових світогосподарських умов.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОГО ПРОГРАМУВАННЯ:

- **Забезпечення** максимально можливого досягнення 4 основних цілей ДРЕ (“магічного чотирикутника”);
- **Здійснення** ДРЕ не на шкоду, а на благо існуючої системи ринкової економіки;
- **Максимально** наближене до дійсності прогнозування розвитку економічних і соціальних процесів внутрі країни і на основі цього розробка ієрархії цілей державних програм з точки зору важливості і терміновості;
- **Вияснення** сумісності намічених цілей і відповідності інструментів здійснення державних програм;
- **Забезпечення** ефективності і економії використовуваних бюджетних коштів.

ОБ'ЄКТИ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОГРАМУВАННЯ:

- Галузі;
- Регіони;
- Соціальна сфера;
- Різноманітні напрямки наукових досліджень.

Суб'єкти економічного програмування – державні органи які відповідають за складання програм, їх безпосереднє виконання і контроль над ними. До розробки програм широко залучаються представники центральних банків, союзів підприємців, торгово-промислових палат, профспілок, створюються різноманітні комісії і ради експертів.

2. ВИДИ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПРОГРАМ

ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ:

- *Звичайні;*
 - *Надзвичайні.*
- *Звичайні програми* – звичайні середньотермінові загальноекономічні програми складаються, як правило, на 5 років з щорічним коригуванням. (Наприклад, аграрні програми, програми НДДКР, регіональні програми, програми покращання структури економіки).

➤ **Надзвичайні програми** – розробляються в критичних ситуаціях. (Наприклад, при загрозі вибуху соціального незадоволення, післявоєнної розрухи, в умовах кризи, масового безробіття, небезпечної інфляції). Такі програми, як правило, короткотермінові. В інструментарії їх здійснення переважають адміністративні заходи регулювання.

ЗА ТРИВАЛІСТЮ:

- *Короткотермінові (до 1 року);*
- *Середньотермінові (1-5 роки);*
- *Довготермінові (більше 5 років).*

ЗА ХАРАКТЕРОМ:

- *Активні;*
- *Пасивні.*

➤ **Активні програми** – набір заходів, які уряд зобов'язується прийняти для досягнення поставлених цілей. Активні програми частіше всього зв'язані з вирішенням невідкладних задач сьогодення. Активні програми можуть бути і довгостроковими, направлені на глибокі структурні реформи.

➤ **Пасивні програми** – оцінка можливих наслідків поточної і плануємої економічної політики і тенденцій розвитку макроекономічних показників, які були б бажані для досягнення поставлених цілей. Пасивні програми, як правило, розробляються в країнах, які не відчувають суттєвих

макроекономічних проблем, і використовуються владою для поточного моніторингу економічного розвитку і з метою інформування громадськості про свої плани.

На практиці жодна програма не може бути однозначно віднесена до тієї чи іншої категорії. Нерідко на фоні реалізації звичайної поточної програми уряд спіткається з надзвичайною проблемою, яка, якщо не використати термінових стабілізуючих заходів, приведе до довгострокового розбалансування економіки.

Розробка макроекономічної програми передбачає аналіз минулих і поточних подій в економіці і складання на його основі прогнозу на поточний рік і декілька найближчих років.

3. ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПРОГРАМ

ЕЛЕМЕНТИ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПРОГРАМ:

- *Цілі;*
 - *Строк;*
 - *Визначення стратегії;*
 - *Інструменти економічної політики;*
 - *Послідовність;*
 - *Контроль.*
-
- **Цілі.** Цілі програми повинні бути чітко визначеними ще до її розробки. Вони повинні бути ясними, реалістичними і досяжними за допомогою набору важелів, які є в розпорядженні уряду.
 - **Строк.** Із програми повинно бути ясно, на вирішення яких (короткострокових, середньострокових, довгострокових) цілей вона направлена. Відповідно встановлюється і тривалість дії самої програми.
 - **Визначення стратегії.** Програма визначає, які заходи (по контролю попиту, по контролю пропозиції або їх комбінація) закладені в її теоретичну основу.
 - **Інструменти економічної політики.** Набір економічних важелів, які або безпосередньо

знаходяться в розпорядженні уряду, або на які він може впливати опосередковано. Як правило, в розпорядженні уряду знаходяться інструменти фінансової політики (*податки, державні видатки, державні доходи, бюджетна політика, вплив на приватні капіталовкладення*), грошово-кредитна політика (*облікова політика, операції на відкритому ринку, політика мінімальних резервів, кількісні обмеження кредиту*), інструменти зовнішньоекономічної політики (*тарифні і нетарифні обмеження, регулювання валютного курсу*), інструменти соціальної політики (*цінова політика, субсидії, регулювання доходів*).

- **Послідовність.** **Послідовність використання тих чи інших інструментів ДРЕ.** Легше виправляти ту чи іншу проблему, коли вона тільки виникла, шляхом простої ліквідації її причин. Але коли економічна проблема запущена, привела до серйозної макроекономічної деформації, стає важливим не лише набір інструментів, які передбачається використати для стабілізації становища, але і черговість їх використання. Ніяких однозначних рецептів тут немає. Визначення черговості залежить від політичної можливості здійснення реформ в цілому, наявності інструментів в

розпорядженні уряду, глибини кризи і багатьох інших причин.

- **Контроль.** Контроль може здійснювати сам уряд, парламент, президентські структури.

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПРОГРАМИ СКЛАДАЮТЬСЯ ІЗ ТАКИХ ОСНОВНИХ ТИПІВ ЗМІННИХ:

- *Цілі;*
 - *Ендогенні змінні;*
 - *Екзогенні змінні;*
 - *Інструменти.*
- *Цілі* – змінні, розмір яких встановлює уряд у відповідності з пріоритетами економічної політики.
 - *Ендогенні змінні* – показники, розмір яких визначається шляхом використання моделі.
 - *Екзогенні змінні* – показники, які вважаються незалежними від процесів, описаних моделлю.
 - *Інструменти економічної політики* – змінні, розмір яких необхідно визначити, щоб досягти поставлених цілей.

4. ЦЕНТРАЛІЗОВАНО-ДИРЕКТИВНЕ ПЛАНУВАННЯ

ДОСЯГНЕННЯ ЦЕНТРАЛІЗОВАНО- ДИРЕКТИВНОГО ПЛАНУВАННЯ В С Р С Р:

- Був накопичений досвід прогнозування господарського розвитку, включаючи динаміку неконтрольованих параметрів (наприклад, цін світового ринку).
- Використання принципу пріоритету вирішення середньострокових і довгострокових завдань перед поточними.
- Застосування процедури узгодження планів в галузевому і територіальному розрізі.
- Глибоко і багатосторонньо розроблялися ідеї оптимізації прийняття рішень.
- Був накопичений багатий досвід технічно-виробничого і фінансового планування на підприємствах.

НЕДОЛІКИ ЦЕНТРАЛІЗОВАНО- ДИРЕКТИВНОГО ПЛАНУВАННЯ:

- По своїй природі централізовано-директивне планування може працювати лише при високому ступені виконання планів.

- Відсутність в системі централізовано-директивного планування компенсаторів і резервів приводило до того, що навіть невеликі збої в окремих ланках економічної системи породжували лавину зривів планів у суміжників.
- Використання процедур планування “від досягнутого”.
- Примусове підвищення “напруженості плану”.
- Орієнтація на зростання валових показників, а не ефективності виробництва.
- Система раціонування ґрунтувалась на незадоволеності попиту.
- “М’якість” фінансових обмежень на макро- і мікрорівні .
- Несприятливі умови для створення і впровадження нової техніки і технології.
- Приписки та інші форми спотворення інформації.

Але не дивлячись на ці та інші недоліки системи централізовано-директивного планування, необхідно відмітити, що в період індустріалізації і масового тиражування машинних технологій вона дозволила добитися багаторазового збільшення суспільного виробництва і продуктивності праці (нехай

навіть і при марнотратному використанні природних і трудових ресурсів).

Радянський досвід вивчався і використовувався зарубіжними економістами, дозволяючи уникнути багатьох помилок при створенні національних систем макропланування. Має зміст і подальше використання конкретних досягнень планування в СРСР, які в тій чи іншій формі були адаптовані і в японській, і у французькій управлінській практиці.

5. ІНДИКАТИВНЕ ПЛАНУВАННЯ

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ІНДИКАТИВНОГО ПЛАНУВАННЯ:

I. *Індикативне планування* – це макропланування при самостійності підприємств.

II. *Індикативне планування* – орієнтація приватних підприємств на виконання завдань, які формує держава. Іншими словами, основна функція індикативного планування – інформаційно-орієнтуюча, по суті виступає як і мотиваційна.

III. *Індикативний план* вміщує обов'язкові завдання для держави і держсектору.

Приватні підприємства орієнтуються на індикативне планування, підлаштовуються під самого потужного “гравця” в ринковій системі – державу, навіть якщо це їм і не обов’язково.

IV. *Індикативне планування* – механізм координації дій і інтересів держави і інших суб’єктів економіки. Мова йде про те, що крім інформаційного значення таке планування виконує координаційну роль, тобто передбачає узгодження діяльності “центру”, галузей і підприємств в процесі самостійної розробки останніми їх виробничо-господарських програм.

В своєму розвитку індикативне планування пройшло через різні *форми*, які в цілому відповідали різним етапам державного регулювання економіки.

ФОРМИ ІНДИКАТИВНОГО ПЛАНУВАННЯ:

Кон’юнктурна форма: Вона пов’язана з посиленням впливу бюджету на темпи і пропорції економічного зростання по мірі збільшення державних видатків в ВВП. В умовах структурної перебудови економік і їх прискореного розвитку виникла необхідність узгодження бюджетів з показниками народногосподарських прогнозів, на яких

основувались оцінки податкових надходжень. Це привело до розробки середньострокових, а в кінцевому рахунку і до довгострокових прогнозів. (Наприклад, “Десятирічний план подвоєння національного доходу”(1961-1970 рр.) в Японії, “Вибір шляхів економічного зростання” (1976-1985) в Канаді, прогноз міністерства праці на 1986-1995 рр. в США).

По мірі удосконалення і ускладнення прогнозної діяльності вона стала віддалятися від бюджетування і методично, і організаційно: якщо на першому етапі національні економічні плани (прогнози) складались в міністерствах фінансів, то з початку 60-х років створюються спеціальні планові органи. (Генеральний комісаріат по плануванню у Франції, Економічна рада у Канаді, Економічна консультативна рада у Японії, Центральне планове бюро у Нідерландах).

В ЄЕС планування швидко вийшло на наднаціональний рівень, органи Союзу почали складати коротко- і середньострокові програми господарського розвитку регіону, на основі яких готувались рекомендації для національних економік. (Наприклад, “Перспективи економічного розвитку ЄЕС на 1960-1970 рр.).

Структурна форма індикативного планування. Вона виникла в зв'язку з

підключенням до виконання індикативних планів приватних підприємств і територіальних властей з використанням податкових пільг, пільгових кредитів та інших заходів державної підтримки в рамках селективної структурної політики. Значних успіхів в її використанні досягла Японія: перший план комплексного розвитку території країни (на 1960-1970 рр.) появився вже в 1962 році. В ньому, як і в прийнятому в 1969 році другому такому плані (на 1969-1985рр.), була закладена концепція створення “полюсів зростання” в районах, які віддалені від головних промислових агломерацій. В основу третього плану кладеться концепція “інтегрованого” розселення, а в 1987р. затверджується “Програма трансформації економічної структури Японії з метою досягнення міжнародної гармонії”, або “Доповідь Маекави”. Таким чином, ціленаправлені структурні зміни, включаючи територіальну реалокацію виробництва, залишились головним пріоритетом державної економічної політики четверть століття. Аналогічного виду еволюція в структурній формі індикативного планування чітко просліджується у Франції. З початку 70-х років індикативний план там розглядається як план держави, яка виробляє суспільні блага, і як метод координації дій, які залежать від державної

політики доходів і видатків галузевих і регіональних підсистем економіки.

Стратегічна форма індикативного планування. По мірі розвитку змішаної економіки і глобалізації ринків (перш за все в загальноєвропейських масштабах) індикативне планування трансформується в стратегічну свою форму. Суть якої полягає в виборі головних пріоритетів розвитку національної економіки, провідну роль в реалізації яких бере на себе держава. Наприклад, у Франції ідея стратегічного планування вперше була втілена в десятому індикативному плані (1989-1992): були встановлені шість головних напрямків розвитку (укріплення національної валюти і забезпечення зайнятості, освіта, наукові дослідження, соціальний захист населення, благоустрій територій, оновлення державних служб), кожен із яких одержав статус цільової державної програми, забезпеченої різного виду фінансовими преференціями.

Перехід індикативного планування від однієї форми до іншої передбачав підвищення ступеня його зрілості, заходи відлагодженості взаємодії всіх відповідних інститутів регулювання.

6. ЕКОНОМІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ

Економічне прогнозування – система наукових уявлень, припущень про напрямки розвитку майбутнього стану економіки.

Розробка економічних прогнозів здійснюється за допомогою методів обробки інформації про стан економіки, закономірності її розвитку, умови її функціонування.

ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ:

- Науковий аналіз економічних і науково-технічних процесів і тенденцій.
- Виявлення причинно-наслідкових зв'язків і вузлових проблем господарського розвитку.
- Оцінка дії економічних і науково-технічних тенденцій в майбутньому.
- Передбачення майбутніх економічних умов і актуальних проблем та протиріч, які потребують вирішення.
- Виявлення альтернатив в розвитку економіки в майбутньому, їх оцінка на основі відповідних економічних і соціальних критеріїв.

ВИДИ ПРОГНОЗІВ:

- **Короткотермінові** (до 3 років).
- **Середньотермінові** (3-5 років).
- **Довготермінові** (більше 5 років)

ОСНОВНІ МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО СКЛАДАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОГНОЗІВ:

- **Генетичний підхід.** Вимагає оцінки економічного розвитку на основі встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Завдяки чому визначається логіка розвитку економічних процесів, передбачається формування науково-обґрунтованих гіпотез, факторів і умов майбутнього економічного розвитку.
- **Цільовий (нормативний) підхід.** Дослідження ведеться від майбутніх цілей і нормативів до теперішніх.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

Державна економічна програма
Об'єкти державного програмування
Суб'єкти державного програмування
Звичайні програми
Надзвичайні програми
Короткотермінові програми
Середньотермінові програми
Довготермінові програми
Активні програми
Пасивні програми
Ендогенні змінні
Екзогенні змінні
Централізовано-директивне планування
Індикативне планування (ІІІ)
Кон'юнктурна форма ІІІ
Структурна форма ІІІ
Стратегічна форма ІІІ
Економічне прогнозування

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ:

1. Чому держава перейшла до економічного програмування?
2. Що таке державна економічна програма?
3. Які цілі економічного програмування?
4. Розкажіть, що частіше всього є об'єктом державних програм?
5. Які види державних програм існують в ринковій економіці?
6. Приведіть приклади різних варіантів надзвичайних програм.
7. Які цілі стоять перед державними програмами націоналізації і приватизації?
8. Які завдання середньострокових державних програм?
9. Назвіть основні елементи макроекономічних програм і типи використовуваних в них змінних
10. Які основні досягнення централізованого-директивного планування в СРСР?
11. Які недоліки має централізовано-директивне планування?
12. Чому державне програмування в ринковій економіці індикативне?

13. Які форми пройшло індикативне планування в своєму розвитку?
14. Чому державні програми часто узгоджуються між різними країнами?
15. Наведіть приклади міждержавних програм.

ПИТАННЯ МНОЖИННОГО ВИБОРУ:

1. ***До суб'єктів економічного програмування не відноситься:***
 - А). Уряд.
 - Б). Центральний банк.
 - В). Підприємство.
2. ***До об'єктів економічного програмування відносяться:***
 - А). Галузі.
 - Б). Регіони.
 - В). Соціальна сфера.
 - Г). Всі попередні відповіді правильні.
 - Д). Всі попередні відповіді неправильні.
3. ***За призначенням виділяють слідуючі види макроекономічних програм:***
 - А). Активні і пасивні.
 - Б). Звичайні і надзвичайні.
 - В). Короткотермінові і довготермінові.

- 4. За характером виділяють слідуючі види макроекономічних програм:**
- А). Активні і пасивні.
 - Б). Звичайні і надзвичайні.
 - В). Короткотермінові і довготермінові.
- 5. До досягнень централізовано-директивного планування в СРСР можна віднести:**
- А). Застосування процедури узгодження планів в галузевому і територіальному розрізі.
 - Б). Використання процедур планування “від досягнутого”
 - В). “М’якість” фінансових обмежень на макро- і мікрорівні.

Тема 5:
СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА
ДЕРЖАВИ

- 1. Ринкова економіка і соціальна справедливість.**
- 2. Доходи в суспільстві і показники соціальної забезпеченості.**
- 3. Соціальна диференціація і її вимірювання.**
- 4. Політика вирівнювання доходів і її форми.**

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Абакумова Н.Н., Подвалова Р.Я. Политика доходов и заработной платы. – Новосибирск: НГАЭиУ, 1999. – 224 с.
2. Михасюк І. Державне регулювання економіки. – Львів: Українські технології, 1999.
3. Савченко А.Г., Пухтаєвич Г.О., Тітьонко О.М. Макроекономіка. – К.: Либідь, 1999. – Гл.
4. Стігліц Д. Економіка державного сектора. – К.: Основи, 1998. – Гл.11, 13, 14, 15.
5. Экономика /Под ред А.С. Булатова. – М.: Изд-во БЕК, 1997. – Гл. 23.
6. Экономика и социология труда. – Ижевск: Изд-во Удмуртского ун-та, 1997. – 622 с.
7. Экономика труда и социально-трудовые отношения. – М.: МГУ, 1996. – 623 с.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

КЛАСИФІКАЦІЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

За джерелами

- Основні
- Додаткові

За видами

- Легальні
- Нелегальні

За речовою формою

- Грошові
- Натуральні

За використанням

- Номінальний
- Використовуваний
- Реальний використовуваний

ПОКАЗНИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ

Рівень життя

“Споживчий кошик”

“Якість життя”

ПОКАЗНИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

Крива Лоренца

Індекс Джіні

Децильний коефіцієнт

ОСНОВНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Соціальне страхування

Житлова політика

Соціальний захист працюючих

Політика в сфері зарплати

Соціальні заходи на ринку праці

1. РИНКОВА ЕКОНОМІКА І СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ

На початкових етапах розвитку суспільства господарський прогрес в значній мірі був пов'язаний з:

- яскраво вираженою нерівністю;
- несправедливістю;
- тиском одних прошарків населення на інші.

Індустріальна революція 18-19 ст. стимулювала розвиток ринкових відносин. Їх розквіт супроводжувався:

- розширенням особистої свободи і незалежності громадян;
- поступовим посиленням уваги до соціальної справедливості;
- виникненням і значним розповсюдженням ідеології свободи і рівності.

Це привело до того, що в індустріально розвинутих країнах появилася тенденція до стирання соціальної нерівності.

Сучасна модель ринкової економіки передбачає відповідне соціальне вирівнювання.

Суспільна свідомість піднялась до розуміння того, що:

▪ **ринок – це компроміс між його учасниками.** Вони самостійні, по особистій ініціативі протистоять одні одним (оскільки мають протилежні інтереси), але і суттєво залежать одні від одних: їх інтереси можуть реалізуватися лише тільки в результаті “зустрічного” задоволення потреб.

▪ **при насиченості ринку і жорсткій конкуренції, виробники товарів і послуг повинні бути зацікавлені у високих доходах споживачів.**

Але ринок і повна рівність несумісні. Це обумовлено:

▪ **персональними відмінностями учасників ринку.** Відмінності мають соціальну, біологічну і психологічну природу.

▪ **сутністю самих ринкових механізмів** (протиріччями процесів формування ринкових вартостей і ринкових цін, особливостями купівлі-продажу робочої сили).

Отже, сучасні ринкові відносини створюють можливості відносної соціальної рівності. В той же час їх практична реалізація потребує відповідних ціленаправлених дій, оснований на відповідних принципах. Ці дії і являють собою *соціальну політику* або *соціальні аспекти економічної політики держави.*

При розробці і реалізації соціальних програм потрібні:

- постійний суспільний контроль;
- урівноваженість інституційних сил;
- висока ступінь демократичної культури в суспільстві.

2. ДОХОДИ В СУСПІЛЬСТВІ І ПОКАЗНИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ

Ступінь соціальної рівності (або нерівності) залежить перш за все від системи доходів.

Доходи населення – це сукупність грошових і натуральних засобів, одержаних або вироблених домашнім господарством за відповідний проміжок часу.

КЛАСИФІКАЦІЯ ДОХОДІВ

За речовою формою:

- грошові;
 - натуральні.
- **Грошові доходи населення** – всі надходження грошових засобів у вигляді зарплати, пенсії, стипендії, різноманітні виплати, доходи від власності у вигляді процентів, ренти, надходження грошей від продажу акцій, цінних паперів, нерухомості, тварин, сільськогосподарської продукції, різних виробів (включаючи продаж на неофіційному ринку), оплата наданих послуг та інш.

➤ **Натуральні доходи** населення – всі надходження сільськогосподарської продукції, різноманітних виробів, послуг та іншої продукції в натуральній формі, одержуємих з присадибних ділянок, домашнього господарства, самозаготовки дарів природи, призначених для особистого, сімейного споживання. Також це можуть бути автомобілі, дачі, меблі і т.д.

За джерелами одержання:

- **основні доходи;**
- **додаткові доходи.**

➤ **Основні доходи – постійне джерело доходів.** (Для працюючих по найму – зарплата; для підприємця – чистий прибуток).

➤ **Додаткові доходи – одержуємі крім основного джерела грошових і матеріальних засобів.** З розвитком ринкової економіки можливості одержання додаткових доходів постійно розширюються (доходи по цінним паперам, лотереї, спадок, скорочення податкових виплат).

До додаткових доходів люди прагнуть по двом причинам:

диверсифікація джерел доходів дозволяє зменшити ризик від скорочення основного доходу;

- в силу недостатності основного доходу в зв'язку з постійним випереджаючим зростанням потреб.

За видами:

- легальні;
- нелегальні.
- **Легальні доходи** мають юридично виправдану форму.
- **Нелегальні доходи** – доходи від “тіньової економіки” (*доходи від невраховуваної податковою службою господарської діяльності і загальнокримінального походження*).

Розрізняють також :

- номінальні доходи;
- використовуваний доход;
- реальний використовуваний доход.
- **Номінальні доходи** характеризують рівень грошових доходів без врахування податків і цін.
- **Використовувані доходи** – це номінальні доходи за вирахуванням податків та інших обов’язкових платежів, тобто засоби, які використовує населення на споживання і заощадження.
- **Реальний використовуваний доход** розраховується з врахуванням індекса цін, тарифів і являють собою реальну купівельну спроможність номінальних доходів.

СТРУКТУРА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ДОХОДУ

- **Винагорода за працю:**
 - Доход за основним місцем роботи;
 - Доход за не основним місцем роботи;
 - Сезонні (підрядні) заробітки;
 - Інші.
- **Доход від продажу результатів праці:**
 - Фермерський дохід;
 - Доход від ОПГ;
 - Доход від домашнього господарства;
 - Авторська винагорода;
 - Інші.
- **Доход за підприємливість:**
 - Підприємницький дохід;
 - Інші.
- **Доход з капіталу:**
 - Дивіденди по акціям;
 - Орендна плата;
 - Прибуток на капітал;
 - Проценти по вкладам;
 - Інші.
- **Ризиковий дохід:**
 - Виплати у випадку здійснення страхового ризику;
 - Виграші по облігаціям;
 - Виграші в лотереї;
 - Виграші в спортивних змаганнях;

- Виграші в ігрових автоматах;
- Виграші в різноманітних конкурсах;
- Інші.
- **Передаваний дохід:**
 - Спадщина;
 - Даріння;
 - Спонсорська допомога;
 - Аліменти;
 - Винагорода нащадкам авторів;
 - Інші.
- **Соціальний дохід:**
 - Оплата тимчасової непрацевдатності робітника;
 - Оплата відпустки по пологам;
 - Виплати на народження дитини;
 - Виплати на дітей;
 - Виплати ритуального характеру;
 - Інші.
- **Позичковий дохід:**
 - Кредити банків;
 - Кредити підприємств;
 - Позики приватних осіб.

ПОКАЗНИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ:

- **Рівень життя;**
- **“Споживчий кошик”;**
- **“Якість життя”.**

Рівень життя – це комплексна соціально-економічна категорія, яка відображає рівень розвитку фізичних, духовних і соціальних потреб, ступінь їх задоволення і умови в суспільстві для розвитку і задоволення цих потреб.

Компоненти рівня життя (концепція ООН):

- **Здоров'я.**
- **Споживання продуктів харчування.**
- **Освіта.**
- **Зайнятість і умови праці.**
- **Житлові умови.**
- **Соціальне забезпечення.**
- **Одяг.**
- **Відпочинок і вільний час.**
- **Права людини.**

➤ **Здоров'я.** Його стан характеризується наступними показниками:

- тривалість життя;
- рівень смертності;
- тривалість і важкість захворювань;
- фізичні і розумові здібності людей, їх самопочуття.

➤ **Споживання продуктів харчування:**

- регулярність харчування;
- структура харчування, його цінність (в калоріях, кількості білків, вітамінів);

- смакові якості;
- свіжість і чистота продуктів.
- **Освіта:**
 - тривалість і рівень освіти;
 - ступінь оволодіння науковими знаннями;
 - художній і моральний стан літератури;
 - доступність бібліотек, телебачення, музеїв та інших закладів культури.
- **Зайнятість і умови праці:**
 - умови і характер праці, її напруженість і ефек-сть;
 - відповідність праці особистим нахилам і здібностям людей;
 - свобода вибору професії;
 - тривалість робочого часу (дня, тижня);
 - тривалість щорічних відпусток;
 - частка ручної і автоматизованої праці;
 - частота і характер виробничого травматизму і захворювань;
 - зайнятість і безробіття;
 - матеріальна і моральна оцінка праці;
 - мікроклімат в колективі;
 - задоволення працею.
- **Житлові умови:**
 - площа і обладнання житла;
 - зручність планування і благоустрій побуту;
 - благоустрій населеного пункту.

➤ **Соціальне забезпечення:**

- соціальна рівність;
- гарантія зайнятості;
- забезпечення старості, тимчасової непрацездатності;
- допомога сім'ям з дітьми і відповідні показники допомог, пенсій, дотацій, пільг.

➤ **Одяг:**

- якість одягу і можливість вибору;
- доступність.

➤ **Відпочинок і вільний час:**

- тривалість
- можливість вибору;
- доступність різноманітних закладів для відпочинку і спорту, туризму, екскурсій;
- самопочуття людей під час відпочинку і після нього;
- задоволення проведенням вільного часу і відпочинку.

➤ **Права людини:**

- можливості реалізації прав людини;
- забезпечення безпеки, захист від епідемій, катастроф, стресового стану в зв'язку з військовими, національними і політичними конфліктами;
- об'єктивність і гуманність правових органів, ступінь довіри їм.

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ РІВНЯ ЖИТТЯ:

Абсолютні (об'ємні):

- **Об'єм національного доходу.**
- **Номінальні доходи населення.**
- **Доходи від підприємницької діяльності.**
- **Об'єм пенсійних фондів.**
- **Об'єм товарообігу.**
- **Об'єм виконаних послуг.**
- **Величина житлового фонду.**
- **Чисельність знятих в галузях економіки.**
- **Сума вкладів населення в ощадний банк.**
- **Природний приріст населення.**

Середні:

- **Частка фонду споживання в національному доході.**
- **Реальний доход на душу населення.**
- **Середня і мінімальна зарплата.**
- **Середній дохід на душу населення від підприємницької діяльності.**
- **Середній і мінімальний розміри пенсій.**
- **Товарообіг на душу населення.**
- **Об'єм послуг на душу населення.**
- **Забезпеченість житлом на одну людину (кв.м., кімнат).**
- **Частка безробітних в економічно активному населенні.**

- Середній розмір грошових вкладів в банках.
- Тривалість життя.

“Споживчий кошик” (споживчий бюджет) – вартісна оцінка об’єму і структури споживання матеріальних і духовних благ та послуг, які необхідні для життя людини.

В залежності від ступеню задоволення потреб розрізняють:

- мінімальний “споживчий кошик”;
 - раціональний рівень споживання (раціональний споживчий бюджет).
- **Мінімальний “споживчий кошик”**- це мінімум матеріальних і духовних благ та послуг, який необхідний для нормального відтворення населення і робочої сили. Цей мінімум є об’єктивною величиною і залежить від рівня розвитку продуктивних сил.

Мінімальні потреби робітників і членів їх сімей дають можливість встановити, які повинні бути рівень і структура споживання матеріальних і культурних благ, які повинні бути розміри доходів, що забезпечують цей мінімум. Тобто, для забезпечення нормального відтворення робочої сили сім’я працюючого повинна мати мінімальний доход, який дає можливість задовольняти потреби в харчуванні на рівні фізіологічних норм, потреби в необхідних предметах одягу, взуття, білизни,

гігієни, можливість оплатити житло, комунальні послуги, послуги транспорту і зв'язку, а також задовольнити культурні потреби.

➤ **Раціональний рівень споживання (раціональний споживчий бюджет)** – це структура і розмір матеріальних і духовних благ та послуг, які необхідні для задоволення потреб у відповідності з науково розрахованими раціональними нормами.

Раціональні норми споживання і раціональний бюджет будуються по принципу повного задоволення розумних потреб населення без прив'язування їх до жорстко визначених строків. При цьому враховуються реально досягаємі об'єми виробництва товарів і послуг в перспективі.

“Споживчі кошики” можуть визначатися як для груп населення, так і регіонів країни. При цьому використовуються різноманітні методи їх розрахунку:

- **нормативний** (на основі нормативів споживання товарів та послуг і їх фактичної вартості);
- **статистичний** (на рівні доходів, якими реально володіють окремі прошарки населення);
- **комбінований** (на основі нормативів на харчування і по фактичним витратам на інші види споживання);

- **суб'єктивний** (на основі опитування експертів і суспільної думки);
- **ресурсний** (на основі об'єктивної можливості держави забезпечити населенню відповідний мінімум споживання).

“Якість життя” - синтетичний, комплексний показник, який відображає різні сторони життя людини. Мова йде не лише про рівень споживання матеріальних благ, але приймаються до уваги і специфічні параметри: об'єм одержаних благ в сфері культури, освіти, охорони здоров'я, відпочинку, розваг, ступінь свободи особи і можливості її самореалізації, а також суб'єктивне сприйняття людиною рівня свого благополуччя і таких понять, як щастя і задоволеність.

3. СОЦІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ І ЇЇ ВИМІРЮВАННЯ

Диференціація доходів – це відмінності в рівні доходів на душу населення або на одного працюючого.

Соціальна диференціація на початковому етапі ринкового розвитку неминуче посилюється. В зрілій фазі, в тому числі в результаті проведення сильної соціальної політики держави, вона послаблюється.

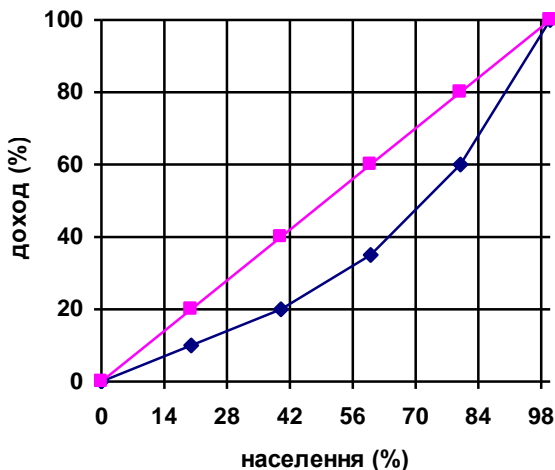
ОСНОВНІ ПРИЧИНИ НЕРІВНОСТІ ДОХОДІВ:

- Відмінності в інтелектуальних, фізичних і естетичних здібностях.
- Відмінності по рівню одержання освіти і професійної підготовки.
- Відмінності в готовності ризикувати (“плата за ризик”).
- Нерівність в володінні власністю.
- Наявність ринкової влади і здатність штучно піднімати ціни на ринку в своїх інтересах.
- Вдача, зв’язки, дискримінація.

Для вимірювання ступеню диференціації в доходах використовуються різноманітні показники.

Ступінь нерівності доходів відображає графічний показник, який одержав назву *кривої Лоренца*.

Крива Лоренца

По горизонталі відкладені процентні групи населення, а по вертикалі – проценти доходу, який отримують ці групи. Теоретична можливість абсолютно рівного розподілу доходу представлена бісектрисою, яка показує, що любий даний процент

сімей отримує відповідний процент доходу. Це означає, що якщо 20, 40, 60% сімей отримує відповідно 20, 40, 60% від всього доходу, то відповідні точки будуть знаходитись на бісектрисі. Крива Лоренца демонструє фактичний розподіл доходів. Наприклад, 20% населення з самими низькими доходами отримує 10% загального доходу, 40% з низькими доходами – 20% і так далі. Таким чином, величина відхилення кривої від бісектриси показує ступінь нерівності в розподілі доходів.

Цю ступінь нерівності в розподілі доходів прийнято характеризувати *коефіцієнтом (індексом) Джіні* – відношення площі затемненої на графіці ділянки до площі трикутника, в якому вона знаходиться. Чим вища нерівність в розподілі доходів, тим значення коефіцієнта ближче до одиниці.

Одним із найбільш поширених показників диференціації доходів населення є *децильний коефіцієнт*. Він розраховується як дохідний розрив 10% населення, яке має найбільший рівень доходів, і 10% населення з найменшим рівнем доходів. В розвинутих країнах він, як правило, складає від 3 до 6.

4. ПОЛІТИКА ВИРІВНЮВАННЯ ДОХОДІВ І ЇЇ ФОРМИ

Державне регулювання доходів – це система заходів і норм законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, які здійснюють правомочні державні органи і суспільні організації з метою стабілізації доходів і їх зростання в залежності від соціально-економічних умов розвитку суспільства.

Державна політика доходів заключається в їх перерозподілі через державний бюджет шляхом диференційованого оподаткування різних груп отримувачів доходів і соціальних виплат. Одночасно вирішуються і інші завдання:

- підвищення доходів у малозабезпечених створює умови для нормального відтворення їх робочої сили;
- ліквідація диспропорцій, які пов'язані з неоднаковою продуктивністю факторів виробництва (землі, капіталу, праці, підприємницької здібності);
- регулювання зайнятості;
- зниження соціальної напруги.

Можливості держави в перерозподілі національного доходу обмежуються бюджетними

надходженнями. Існують відповідні межі зростання державних доходів:

- межі достатньої мотивації підприємницької діяльності;
- соціальна межа оподаткування осіб, які працюють по найму, і середніх верств населення;
- межа приросту ВВП (кон'юнктурна межа).

Наявність вказаних меж передбачає, що розміри соціальних виплат повинні бути узгоджені з фінансовими(економічними) можливостями держави. Здійснення соціальних виплат понад податкові надходження є одним із факторів бюджетного дефіциту і інфляції.

Держава не повинна допускати і завищеного оподаткування, яке може підірвати ринкові стимули і привести до іншого негативного ефекту – стійкого дефіциту заощаджень, які створюють фінансову основу розширеного відтворення.

Організуюючи перерозподіл доходів, держава вирішує складну проблему: кого, які верстви населення і чому вона повинна заставити оплатити утримання безробітних, інвалідів, малозабезпечених і т.д.

Ці проблеми вирішуються державою у взаємозв'язку економічних можливостей з соціальними потребами, при нейтралізації негативних ефектів на мікро- і макрорівнях.

Державне регулювання доходів є складним соціально-економічним процесом, який передбачає взаємодію різних рівнів: держава – галузі і регіони – підприємства. Всі ці рівні взаємозв'язані, взаємозалежні, але кожен має своє місце в ієрархії. Держава є ведучою ланкою – саме вона виробляє стратегію і тактику, методи і механізми регулювання, пріоритети. Соціальна орієнтація економіки передбачає свідоме підпорядкування господарства завданням розвитку особи. В політиці регулювання доходів реалізується (не реалізується) рівновага між ефективністю економіки і соціальною справедливістю. Вона, з однієї сторони, пом'якшує потяг до надмірної ефективності за рахунок шкоди справедливості, з іншої – дотримуючись справедливості, підвищує ефективність.

Практика проведення соціальної політики в розвинутих країнах виробила декілька форм (напрямків) її реалізації.

ОСНОВНІ ФОРМИ (НАПРЯМКИ) СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ:

- **соціальне страхування;**
- **соціальний захист працюючих (зайнятих);**
- **політика в сфері заробітної плати;**
- **соціальні заходи на ринку праці;**
- **житлова політика.**

➤ **Соціальне страхування** – найбільш важлива частина соціальної політики держави. В процесі виробництва робітники можуть втратити (по ряду об'єктивних причин, наприклад, травма) можливість продовжувати роботу. При цьому вони втрачають джерело доходу. Для вирішення цієї проблеми існує дві можливості. Перша – виплата відповідної суми за нанесену здоров'ю робітника шкоду. Але одноразова допомога не дає йому можливості існувати тривалий час. Відповідно, більш бажаний другий шлях – **соціальне страхування**.

Система соціального страхування будується на відповідних *принципах*:

- Воно має законодавчу основу.
- Воно обов'язкове для осіб, які працюють в умовах ризику. (Хоча може здійснюватися і на добровільній основі).
- Система соціального страхування передбачає участь держави в фінансуванні відповідних виплат. Здійснюється це або в формі зниження виплачуємих самими робітниками сум, або за рахунок підвищення пропонованих державою виплат.
- Система соціального страхування орієнтується на допомогу перш за все слабким в економічному відношенні членам суспільства.

Практика визначила декілька форм соціального страхування:

- страхування від нещасних випадків;
- по хворобі;
- в зв'язку з пологами і доглядом за дитиною;
- по інвалідності;
- у випадку втрати роботи;
- пенсійне страхування.

➤ **Соціальний захист зайнятих.** Політика держави в сфері соціального захисту зайнятих базується на нерівності сторін на ринку праці. Найманий робітник вважається слабкою в порівнянні з роботодавцем (підприємцем) стороною, оскільки не володіє власністю на засоби виробництва і вимушений продавати свою робочу силу. Дії держави в цій сфері повинні бути націлені на фінансову підтримку робітників у випадку нанесення шкоди здоров'ю останніх або в інших випадках. Для цього держава розробляє відповідні правові норми, які забезпечують створення системи угод, що укладають між собою робітники і підприємці. Держава, здійснюючи ці заходи, виходить із того, що в соціальних взаємовідносинах між робітниками і роботодавцями повинна йти мова не просто про купівлю-продаж, а про соціальний статус особи.

➤ **Політика в сфері заробітної плати.**

Соціальна політика в сфері заробітної плати повинна реалізовуватися диференційовано. Регулююче втручання здійснюється в основному в тих випадках, коли ступінь професійної підготовки робітника невисокий, і позиції його в протистоянні з роботодавцем відносно слабкі. Це головним чином стосується тих трудових процесів, які потребують некваліфікованої праці. У відношенні таких категорій населення фіксується мінімальний рівень зарплати. За допомогою законів держава визначає також ритмічність оплати праці (*щотижня, 14 днів, щомісячно*).

В деяких випадках політика зарплати обумовлює введення граничного рівня останньої і збереження його на протязі відповідного проміжку часу. Можливе також використання обмежень на темпи зростання оплати праці. Такі заходи використовуються для запобігання інфляції і ліквідації труднощів в сфері платіжного балансу.

➤ **Соціальні заходи на ринку праці.**

Соціальна політика відносно ринку праці пов'язана перш за все з можливостями держави впливати на попит на робочу силу.

Вплив на цей ринок здійснюється:

- за допомогою корегування правових норм, які стосуються використання в країні іноземної робочої сили;
- шляхом скорочення доступу деяких груп робітників на ринок праці (*наприклад, скорочення пенсійного віку*);
- шляхом інформування про його стан зацікавлених організацій;
- шляхом організації і фінансування системи перенавчання робітників у зв'язку зі структурними змінами в економіці.

➤ **Житлова політика.** Політика забезпечення необхідних житлових умов розглядається в сучасних західних країнах як інструмент соціальної політики. Легко і швидко вирішуємі житлові проблеми посилюють територіальну рухливість робочої сили, що в умовах існуючих структурних зрушень набуває особливої ваги, тому що підвищує ефективність виробництва.

В традиційному варіанті цей напрям соціальної політики проводиться шляхом виділення із бюджету засобів для надання допомоги робітникам, які орендують житло. Але є і альтернативний варіант: держава в спромозі заохочувати самостійне житлове будівництво. При

цьому використовуються різні можливості. *Наприклад, територіальні органи влади самі створюють відносно дешеві комплекси житла і здають їх в найми сім'ям з низькими доходами.*

Ще один шлях соціальної підтримки в цій галузі передбачає використання житла, яке побудоване приватними будівельними кооперативами. Роль держави в цьому випадку зводиться до того, що вона безплатно надає будівельним організаціям землю, здійснює їх пільгове кредитування або використовує до них більш м'яке оподаткування. В рамках даного варіанту держава, як правило, контролює величину оплати житла, встановлюючи граничну суму доходів власників за здаване в найми житло.

В деяких випадках держава діє ще більш рішуче: вилучає із приватної власності землю і використовує її для державного житлового будівництва.

Позитивний ефект в проведенні житлової політики дає надання одноразових субсидій для купівлі житла на приватному ринку.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

Система доходів

Основні доходи

Додаткові доходи

Грошові доходи

Матеріальні доходи

Легальні доходи

Нелегальні доходи

Номінальні доходи

Реальні доходи

Рівень життя

“Споживчий кошик”

“Якість життя”

Крива Лоренца

Коефіцієнт (індекс) Джіні

Децильний коефіцієнт

Соціальне страхування

Соціальний захист працюючих

Політика в сфері зарплати

Соціальні заходи на ринку праці

Житлова політика

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ:

1. Що розуміють під соціальною справедливістю?
2. Назвіть основні критерії класифікації доходів населення.
3. Назвіть основні джерела доходів населення.
4. Що слід розуміти під рівнем життя?
5. Як визначається рівень диференціації доходів?
6. Назвіть основні напрямки соціальної політики держави.

ПИТАННЯ МНОЖИННОГО ВИБОРУ:

1. Показником соціальної забезпеченості населення є:

- A). Рівень безробіття.
- B). Рівень життя.
- B). Індекс споживчих цін.
- Г). Всі попередні відповіді правильні.

2. До соціального страхування, як державної цілі соціальної політики, не відноситься:

- A). Страхування на випадок хвороби.
- B). Страхування від нещасних випадків.

- В). Страхування життя.
- Г). Пенсійне страхування.

3. Коефіцієнт (індекс) Джіні показує:

- А). Ступінь нерівності в розподілі доходів.
- Б). Рівень споживання матеріальних благ.
- В). Раціональний рівень споживання.
- Г). Всі попередні відповіді неправильні.

4. Показником соціальної диференціації населення є:

- А). Крива Лоренца.
- Б). Коефіцієнт Джіні.
- В). Децильний коефіцієнт.
- Г). Всі попередні відповіді правильні.
- Д). Відповіді А), Б), В) неправильні.

5. Заходами, які відповідають законам ринку, вважаються:

- А). Регулювання інвестицій.
- Б). Відміна субсидій на житло.
- В). Максимальна ціна.
- Г). Субсидії в сільському господарстві.

Тема 6:
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ

- 1. Зовнішньоекономічна політика і її цілі.**
- 2. Інструменти зовнішньоекономічної політики.**
 - 2.1. Заходи в сфері цін.**
 - 2.2. Кількісний контроль.**
 - 2.3. Валютні обмеження.**
 - 2.4. Політика обмінного курсу.**
- 3. Міжнародні організації і угоди.**

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Буглай В.Б., Ливенцев Н.Н. Международные экономические отношения. – М.: Финансы и статистика, 1996. – Гл. 1-2.
2. Бурковський І. Теорія міжнародної торгівлі. – К.: Основи, 1996.- 241с.
3. Киреев А.П. Международная экономика: В 2-х ч. – М.: Международ. отношения, 1997. – Ч.1. – Гл. 4-7.
4. Линдерт П.Х. Экономика мирохозяйственных связей.- М.: Прогресс, 1992. – Гл. 2-9.
5. Міжнародні валютно-кредитні відносини / За ред. А.С.Філіпенка. – К.: Либідь, 1997.- 208 с.
6. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки. – К.: МАУП, 2000. – Гл. 7.8, 7.9.
7. Экономика. / Под ред. А.С. Булатова. – М.: Изд-во БЕК, 1997.- Разд. V.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

ТИПИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Фритредерство

Протекціонізм

ОСНОВНА ЦІЛЬ

Забезпечення збалансованості зовнішньоторгових операцій

Стримуючої дії

ІНСТРУМЕНТИ

Стимулюючої дії

- Цінові надбавки на експорт
- Цінові скидки на імпорт

Заходи в сфері цін

- Цінові скидки на експорт
- Цінові надбавки на імпорт

- Зняття імпорتنних обмежень

Кількісний контроль

- Зняття заборони на експорт

- Введення обов'язкового депонування

Валютні обмеження

- Відміна обов'язкового депонування

- Ревальвація

Політика обмінного курсу

- Девальвація

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ І УГОДИ

МВФ

ЄС

ГСБ

1. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА І ЇЇ ЦІЛІ

Під зовнішньоекономічними відносинами розуміють сукупність економічних відносин між різними країнами.

Основні форми зовнішньоеконом відносин:

- Міжнародна торгівля.
- Міжнародний рух капіталів.
- Міграція робочої сили.
- Міжнародний обмін науково-технічною інформацією і технологіями.
- Міжнародні валютно-фінансові відносини.

Зовнішньоекономічна політика – це заходи держави з метою здійснення відповідного впливу на зовнішньоекономічні відносини країни.

ОСНОВНІ ТИПИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ:

- **Фрітредерство (торговий лібералізм).**
- **Протекціонізм.**
- ***Фрітредерство – політика вільної торгівлі, невтручання держави в приватногосподарську діяльність.***

Відповідно до політики фрітредерства не держава, а ринок регулює експорт та імпорт товарів і послуг. Вільна торгівля стимулює конкуренцію і

обмежує монополію. Конкуренція з боку іноземних підприємств примушує вітчизняні підприємства впроваджувати передові технології, підвищувати якість продукції і зменшувати середні витрати, що сприяє економічному зростанню.

➤ **Протекціонізм** – це політика держави, спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції.

Аргументи прибічників протекціонізму:

- Забезпечення економічної безпеки та оборони країни.

- Збільшення внутрішньої зайнятості.

- Захист молодих галузей від іноземної конкуренції.

- Захист від демпінгу.

- Необхідність диверсифікації виробництва.

- Захист від дешевої іноземної робочої сили.

Аргументи проти протекціонізму:

- Протекціоністська політика сприяє виникненню застійних явищ, зниженню конкурентоспроможності національних товарів.

- Посилення монополістичних тенденцій на внутрішньому ринку.

- Веде до економічної автаркії, тобто до функціонування економіки на засадах самозабезпеченості. Позбавляє країну можливості

використовувати переваги міжнародного розподілу праці.

- Загострення міждержавних протиріч.
- Скорочення експорту і погіршення платіжного балансу.

ЦІЛІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.

Цілі зовнішньоекономічної політики впливають із загальних економіко-політичних завдань країни. Відповідну роль відіграють при цьому також політичні або оборонні аспекти.

Для зовнішньоекономічної політики особливе значення при цьому має **забезпечення збалансованості зовнішньоторгових операцій**. Ця ціль вважається досягнутою, якщо позитивний баланс зовнішньої торгівлі (співвідношення “експорт – імпорт”) складає від 1 до 2% ВВП.

2. ІНСТРУМЕНТИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

В рамках законів ринкової економіки інструменти зовнішньоекономічної політики необхідно використовувати таким чином, щоб вони сприяли досягненню поставлених економіко-політичних цілей. Поряд з фінансовою і грошово-

кредитною політикою ці інструменти розширюють можливості державної політики в сфері кон'юнктури.

Інструменти зовнішньоекономічної політики:

- **Заходи в сфері цін.**
- **Кількісний контроль.**
- **Валютні обмеження.**
- **Політика обмінного курсу.**

2.1. Заходи в сфері цін

Шляхом цінових набдавок або скидок держава може змінювати ціни на імпорتنі та експортні товари і таким чином здійснювати вплив на зовнішню торгівлю. Подібні заходи узгоджуються з принципами ринкового господарства, так як залишається в силі механізм ціноутворення і не порушується право підприємств на експортну і імпорتنу діяльність.

НАДБАВКИ ДО ЦІН

Надбавки до цін виникають перш за все через митні тарифи при ввезенні товарів. **Митні податки можуть бути збільшені з метою:**

- **покриття витрат (фіскальне мито);**
- **захисту відповідних галузей в період їх реконструкції і відбудови (покровительське мито);**
- **захисту вітчизняної промисловості (протекційне мито).**

ВИДИ МИТНИХ ПОДАТКІВ:

- *Адвалерне мито* – запроваджується у вигляді відсотка від митної вартості товару.
- *Специфічне мито* – визначається у вигляді фіксованої суми з одиниці виміру (ваги, площі, обсягу і ін.). *Наприклад, 0,3 ЕКЮ за 1 куб.см двигуна; 7 ЕКЮ за 100шт.*
- *Комбіноване мито* – визначається як поєднання ставок адвалерного та специфічного мита. *Наприклад, 20%, але не менше ніж 5 ЕКЮ за 1 штуку; 10%, але не менше ніж 3 ЕКЮ за 1 кг.*

Митні податки приводять до подорожчання імпортованих товарів і тим самим зменшують шанси їх збуту в порівнянні з товарами вітчизняного виробництва.

СКИДКИ В ЦІНІ

Скидки в ціні поширюються в першу чергу на експортні товари. Однією з форм стимулювання експортних галузей є *експортні субсидії*.

Експортні субсидії – пільги фінансового характеру, які надаються державою експортерам для розширення вивозу товарів за кордон.

ВИДИ ЕКСПОРТНИХ СУБСИДІЙ:

- *Прямі* (виплата дотацій виробникові, коли він виходить на зовнішній ринок).

- **Непрямі** (пільгове оподаткування, кредитування, страхування тощо).

Заохочення експорту спотворює умови конкурентної боротьби. Але, не дивлячись на це, така політика заохочення експорту проводиться в більшості країн світу, так як експорт має важливе значення для зайнятості і економічного зростання в усіх галузях народного господарства.

2.2. Кількісний контроль

В межах зовнішньоекономічної політики за допомогою заходів по регулюванню фізичних об'ємів експорту та імпорту обмежується право підприємств на ввіз і вивіз товарів.

ОСНОВНІ ФОРМИ КІЛЬКІСНОГО КОНТРОЛЮ:

- **Квотування та ліцензування.**
- **Вимога національного вмісту.**
- **Технічні, адміністративні норми і правила та стандарти.**
- **Політика державних закупок.**
- **“Добровільні” експортні обмеження.**
- **Торговельне ембарго.**

- **Квотування** – це обмеження в кількісному чи вартісному вираженні обсягу продукції, яку дозволено ввозити до країни (імпортна квота) чи вивозити з країни (експортна квота) за певний період. Як правило, квотування зовнішньої торгівлі здійснюється шляхом її ліцензування, коли держава видає ліцензії на імпорт чи експорт обмеженого обсягу продукції і водночас забороняє неліцензовану торгівлю.
- **Вимога національного вмісту.** Відповідно до неї товар може продаватися на національному ринку без обмежень, якщо при його виробництві були використані певні комплектуючі частини або певні ресурси національного походження. Інколи вимога національного вмісту передбачає необхідність виготовлення кінцевого продукту на території даної країни.
- **Технічні, адміністративні норми і правила та стандарти.** Впровадження певного режиму митних процедур, підвищення вимог до якості товарів та їх екологічних і гігієнічних параметрів.
- **Політика державних закупок.** По-перше, держава через відповідні органи може сама купувати та продавати товари на зовнішньому ринку. По-друге, зовнішньоторговельні операції

можуть здійснювати державні підприємства або монополії, діяльністю яких безпосередньо керує держава. Ці дві форми участі держави в міжнародній торгівлі називають **політикою державних закупок**. *Наприклад, така політика може реалізовуватись у формі юридично закріплених або неофіційних вимог купувати певні товари для потреб держави виключно у національних виробників.*

- **“Добровільні” експортні обмеження (ДЕО).** Цей інструмент застосовується, виходячи з міркувань політичного характеру. За певних умов країна не вважає за можливе вдатися до митних тарифів або імпорتنих квот, тому вона проводить переговори з торговельним партнером. Мета таких переговорів – досягнення угоди про обмеження поставок закордонних товарів на свій внутрішній ринок. Партнер погоджується “добровільно” піти на такі обмеження, бо інакше країна-імпортер може застосувати жорсткіші протекціоністські заходи (*наприклад, почати антидемпінгове розслідування*).

ДЕО мають дві специфічні особливості, які визначають певні переваги цього інструменту:

- ДЕО менш очевидні для вітчизняних споживачів, ніж тарифи або квоти на імпорт. Тому споживачі сприймають їх

більш лояльно і не пред'являють претензій до уряду.

- При ДЕО зарубіжні підприємства можуть назначити за свою продукцію більш високі ціни, ніж у випадку тарифних обмежень або квотування імпорту. Таким чином частково компенсуються втрати від зменшення об'ємів експорту.

➤ **Торговельне ембарго** – заборона державою ввозу до якої-небудь країни або вивозу із якої-небудь країни товарів. Країна вводить ембарго на торгівлю з іншою країною, як правило, з політичних мотивів. Економічні санкції стосовно якої-небудь країни можуть також мати колективний характер, *наприклад, коли вони вводяться за рішенням ООН.* Наслідком запровадження ембарго є економічні втрати як для країни, котра його вводить, так і для країни, проти якої воно вводится. Але, для третіх країн, які не приєдналися до ембарго, з'являється можливість отримати додатковий вигаш.

2.3. Валютні обмеження

Інструментом зовнішньоекономічної політики є також **валютні обмеження**, тобто встановлені державою обмеження операцій з валютою, золотом та іншими валютними цінностями. Валютні обмеження стали об'єктом не тільки національного, а й міждержавного валютного регулювання через МВФ.

Валютні обмеження – це система економічних, юридичних та організаційних заходів, які регламентують операції з національною та іноземною валютою, золотом та іншими валютними цінностями.

Валютні обмеження передбачають заходи щодо цільового регулювання платежів та переказів за кордон, у тому числі:

- порядок репарації прибутку,
- часткову або повну заборону вільної купівлі та продажу іноземної валюти,
- обов'язкове депонування зовнішніх кредитів.

Підстави для встановлення валютних обмежень:

- нестача валюти;
- тягар зовнішньої заборгованості;
- незбалансованість платіжних балансів;
- запобігання втечі капіталу;

- обмеження спекулятивних операцій та забезпечення стабільності національної валюти;
- захист національних активів від іноземної експансії.

Умови обігу і використання внутрішньої валюти називаються *конвертованістю валюти*.

За ступенем конвертованості валюти поділяються на:

- **вільно конвертовані;**
 - **частково конвертовані;**
 - **замкнуті (неконвертовані).**
- ***Вільноконвертовані валюти*** без обмежень використовуються у поточних та фінансових операціях і вільно обмінюються на будь-які іноземні валюти. Вважається, що до вільно конвертованих належать валюти всіх країн з розвинутою ринковою економікою, але насправді такими є валюти небагатьох країн (*Наприклад, Великої Британії, США*). Більшість держав дозволяє вільну конвертованість валют лише по поточних операціях, а здійснення операцій з капіталом потребує ліцензій або інших форм дозволу.
- ***Частково конвертовані валюти*** мають обмеження щодо:
- обміну на інші валюти; обертання на зовнішніх ринках.
 - обертання на зовнішніх ринках;

- сфер або напрямків використання валюти в міжнародних угодах.
- **Замкнуті (неконвертовані) валюти.** Заборонено резидентам і нерезидентам обмінювати свою національну валюту на інші.

2.4. Політика обмінного курсу

Обмінний курс валют відображає вартість національної валюти на світовому ринку.

Дії уряду ніколи не бувають нейтральними і рідко залишаються пасивними щодо курсу національної валюти. Головні причини цього:

- вплив на валютний курс внутрішньої грошово-кредитної і фінансової політики;
- вплив валютного курсу на торговельний баланс країни, від якого залежать розміри сукупного попиту, рівень виробництва і зайнятості в країні.

Залежно від ступеня втручання органів державної влади у ринкове курсоутворення, обмінні курси поділяються на:

- **гнучкі;**
- **фіксовані.**

Гнучкі курси можуть бути:

- ◆ **вільні;**
- ◆ **регульовані.**

➤ **Вільні курси** складаються на валютних ринках стихійно, за відсутності валютної (курсової) політики з боку держави. Відсутність курсової політики означає, що уряд не встановлює валютних обмежень, не здійснює валютних інтервенцій або інших операцій на відкритому ринку, спрямованих на формування обмінного курсу. Відсутність курсової політики означає також, що при здійсненні заходів грошово-кредитної, фінансової і торговельної політики уряд не ставить за мету певним чином вплинути на обмінний курс.

➤ **Регульованими** вважаються курси, які складаються на валютному ринку під впливом валютної (курсової) політики. Припускаючи ринкове коливання валютних курсів, державні органи утримують їх у взаємно визначених і офіційно визнаних межах за допомогою валютних інтервенцій та інших інструментів валютної політики.

Серед сучасних систем регульованих гнучких курсів віділяються:

▪ **“Незалежне плавання”** – гнучкий обмінний курс, який складається незалежно від курсів інших валют під впливом попиту і пропозиції на валютних ринках та помірних інтервенцій центральних банків (Наприклад, США, Японія, Велика Британія, Аргентина, Австралія, Венесуела та ін.).

- **“Кероване плавання”** – незалежне плавання, при якому ринковий курс активно формується операціями центральних банків, що здійснюють регулювання за набором показників (*Наприклад, Греція, Індія, Південна Корея, Туреччина*).
- **“Спільне плавання”** – система гнучких обмінних курсів валют декількох країн з узгодженими межами взаємних курсових коливань.

Фіксований курс у класичному вигляді – це твердий курс національної валюти, за яким уряд офіційно зобов’язується вільно обмінювати національну валюту на іноземну і навпаки без обмеження кількості.

Але в сучасних умовах більш поширена гнучка фіксація у вигляді зобов’язання уряду утримувати ринковий курс національної валюти в офіційно встановлених межах курсових коливань з допомогою валютних інтервенцій та інших операцій на відкритому ринку.

Сучасні системи фіксованих курсів:

- **Жорстке прив’язування** курсу національної валюти до однієї, добровільно обраної іноземної валюти (базової валюти) або до кошика валют. У цьому випадку курс національної валюти до інших валют змінюється так само, як курс базової валюти.

▪ **М'яке прив'язування** передбачає фіксацію курсу до базового з урахуванням певних додаткових умов або індикаторів (наприклад, співвідношення рівня цін на внутрішньому і зовнішньому ринках країн – торговельних партнерів). У такому випадку коливання курсу внутрішньої валюти будуть лише частково збігатися з коливанням курсу базової валюти.

Незалежно від особливостей, валютна політика характеризується напрямком впливу на валютний курс. Існує два напрямки впливу на валютний курс:

- девальвація;
- ревальвація.

➤ **Девальвація** – зниження курсу національної валюти відносно зарубіжних валют чи міжнародних розрахункових одиниць (СДР, ЕКЮ та ін.), раніше – і стосовно золота. Її об'єктивною основою є завищення офіційного валютного курсу порівняно з реальною купівельною спроможністю грошової одиниці. Девальвація стимулює експорт і перешкоджає імпорту. Збільшується виробництво і зайнятість на внутрішньому ринку, і ця обставина може поживавити кон'юнктуру і подолати економічний спад.

➤ **Ревальвація** – підвищення курсу національної валюти стосовно зарубіжних валют чи міжнародних розрахункових одиниць. Ревальвація стримує експорт і стимулює імпорт. Тому вона може стримувати швидке зростання ділової активності. З іншої сторони, ревальвація підсилює тенденції економічного спаду.

Таким чином, зміни валютних курсів відображаються на експорті та імпорті і здійснюють вплив на зайнятість, зростання і рівень цін в народному господарстві.

3. МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ І УГОДИ

Після другої світової війни обмін товарами, капіталом і працею між національними економіками значно зріс. З метою сприяння цьому світовому розподілу праці шляхом усунення перепон у зовнішній торгівлі в сфері економіки і грошового обігу були створені міжнародні організації і укладені міжнародні угоди.

МІЖНАРОДНИЙ ВАЛЮТНИЙ ФОНД (МВФ)

МВФ – це валютно-фінансова організація міжурядового співробітництва. Його політика та діяльність регулюється статутом. Специфіка фонду порівняно з іншими міжурядовими організаціями полягає у тому, що у своїй діяльності він об'єднує функції регулювання, фінансування, нагляду та консультування держав-членів у сфері валютно-фінансових відносин.

Цілі МВФ:

- розвиток міжнародного співробітництва у валютній сфері через постійну організацію, яка забезпечує механізм консультацій з міжнародних валютно-фінансових проблем;
- сприяння розширенню та збалансованому зростанню міжнародної торгівлі, підтриманню високого рівня зайнятості та реальних доходів;
- забезпечення стабільності валютних курсів;
- допомога у створенні багатосторонньої системи платежів за поточними операціями між членами, усунення валютних обмежень, які гальмують розвиток світової торгівлі;
- надання загальних ресурсів Фонду у тимчасове користування членами з метою забезпечення можливості відхилень у платіжних балансах без застосування заходів, що завдають шкоди національному та міжнародному розвитку;

- скорочення тривалості та зменшення ступеня нерівноваги у міжнародному балансі розрахунків членів.

Кожна держава член МВФ має відповідним чином розраховану *квоту* (внесок).

Основні функції суми *квоти*:

- це внесок у статутний капітал МВФ, джерело формування ресурсів організації;
- на суму квоти може розраховувати країна, якій потрібні кредити;
- розмір квоти визначає кількість голосів у процесі прийняття рішень;
- розмір квоти дає право призначення свого директора у виконавчий орган Фонду.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ (ЄС)

Цілі ЄС полягають в першу чергу в створенні “єдиного ринку” і в послідовному зближенні економічної політики, яку проводять країни-члени ЄС. В результаті повинно бути досягнуте постійне і стабільне зростання в рамках ЄС.

В ЄС зливаються національні економіки країн-членів в єдиний крупний ринок, в якому послідовно будуть реалізовані слідуєчі **“чотири свободи”**:

- **Свобода товарообміну** означає, що національні ринки об’єднуються в єдину митну

зону (митний союз), в якій не будуть ні стягуватися мита, ні діяти ніякі кількісні обмеження.

- **Свобода руху робочої сили** в межах ЄС гарантує всім громадянам право шукати роботу влюбій країні Союзу, працювати там або здійснювати будь-яку іншу економічну активність.
- **Свобода вибору місця проживання** забезпечує всім працездатним громадянам можливість вибору місця проживання влюбій країні ЄС.
- **Свобода руху капіталів і платежів** передбачає, що в якості фактора виробництва капітал може бути без перешкод використаний на всій території Союзу.

ГРУПА СВІТОВОГО БАНКУ

Світовий банк є багатосторонньою неурядовою кредитно-фінансовою установою. Назва “Світовий банк” об’єднує самостійні у юридичному та фінансовому відношенні суб’єкти: Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), Міжнародну асоціацію розвитку (МАР) та Міжнародну фінансову корпорацію (МФК), Багатостороннє агенство гарантії інвестицій (БАГІ).

Офіційні цілі усіх членів Групи Світового банку – зменшення бідності і підвищення життєвих стандартів країн-членів шляхом сприяння

економічному розвитку останніх і залучення ресурсів з розвинутих країн до країн, що розвиваються.

Втім кожна з 4 установ Групи Світового банку була заснована з метою розв'язання певних конкретних завдань, отже, кожна з них має свої функції і відіграє самостійну, якісно відмінну роль.

Діяльність Групи Світового банку заключається, перш за все, в тому щоб надавати позики урядам країн-членів групи. Таким чином повинні фінансуватися беззаперечні в економічному і технічному відношенні інвестиційні проекти, якщо неможливо одержати кредити в іншому місці і на прийнятних умовах. Світовий банк повинен слідкувати за тим, щоб країни-боржники виконували свої зобов'язання, які випливають із угоди про позику.

Залучення коштів Групою Світового банку здійснюється в основному за рахунок внесків країн-членів, а також шляхом одержання позик на міжнародному ринку позичкового капіталу.

Україна стала членом МБРР з вересня 1992 р. У жовтні 1993 р. вона стала 162 країною – учасницею МФК, а у 1995 р. – повним членом БАГІ.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

Зовнішньоекономічні відносини

Зовнішньоекономічна політика

Фрїтредерство

Протекціонїзм

Інструменти

зовнішньоекономічної

полїтики

Заходи в сферї цїн

Митні податки (тарифи)

Адвалерне мито

Специфічне мито

Комбіноване мито

Експортні субсидїї

Кїлькїсний контроль експорта та їмпорта

Квотування

Лїцензування

Вимоги національного вмісту

Адміністративні норми, правила та

стандарти

Полїтика державних закупок

“Добровїльні” експортні обмеження

Торговельне ембарго

Валютні обмеження

Вїльно конвертованї валюти

Частково конвертованї валюти

Замкнутї (неконвертованї) валюти

Полїтика обмінного курсу

Обмінний курс
Гнучкі обмінні курси
Фіксовані обмінні курси
Вільні курси валют
Регульовані курси валют
Девальвація
Ревальвація
Міжнародний валютний фонд
Європейський Союз
Група Світового банку

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ:

1. Назвіть основні форми зовнішньоекономічних відносин.
2. Дайте характеристику основних типів зовнішньоекономічної політики.
3. Назвіть основні аргументи прибічників протекціонізму.
4. Назвіть негативні наслідки використання політики протекціонізму.
5. Опишіть механізм дії імпортного мита. Які недоліки цього інструменту?
6. Які види митних тарифів ви знаєте? Де вони застосовуються?

7. Опишіть механізм дії експортного податку. З якою метою він використовується?
8. Що таке імпортна субсидія? Назвіть причини, якими може керуватися уряд, стимулюючи споживання імпортованих товарів.
9. Проаналізуйте спільні риси та відмінності між митним тарифом та імпортними квотами. Назвіть випадки, коли доцільно застосовувати митний тариф, а коли імпортну квоту?
10. Дайте характеристику основних заходів політики валютних обмежень.
11. Назвіть основні підстави для встановлення валютних обмежень.
12. Назвіть основні системи регульованих гнучких валютних курсів?
13. Які основні системи фіксованих валютних курсів.
14. Які заходи може здійснити уряд з метою впливу на курс національної валюти?
15. З якою метою здійснюється девальвація національної валюти?
16. Які наслідки ревальвації національної валюти?
17. Назвіть основні цілі МВФ.
18. Які основні цілі Європейського Союзу?

ПИТАННЯ МНОЖИННОГО ВИБОРУ:

- 1. Прихильники протекціонізму стверджують, що мито, квоти та інші торгові бар'єри необхідні для:***
 - А). Захисту молодих галузей від іноземної конкуренції.*
 - Б). Збільшення внутрішньої зайнятості.*
 - В). Заборони демпінгу.*
 - Г). Забезпечення оборони країни.*
 - Д). Всі попередні відповіді правильні.*

- 2. Більшість економістів вважає, що споживачі більше всього виграють від введення:***
 - А). Протекціоністських тарифів.*
 - Б). Імпортних квот.*
 - В). Експортних субсидій.*
 - Г). Вільної торгівлі.*

- 3. По своєму ефекту ревальвація відповідає комбінованому використанню слідуєчих заходів:***
 - А). Експортне мито і імпорнтні субсидії.*
 - Б). Експортна премія і імпорнтне мито.*
 - В). Експортні обмеження і імпорнтне мито.*
 - Г). Експортні субсидії і додаткове ввізне мито.*

4. Із даних інструментів зовнішньоекономічної політики для стримування кон'юнктури можуть бути використані:

А). Цінова скидка на експорт.

Б). Відміна заборони на експорт.

В). Впровадження обов'язкового депонування валюти.

Г). Девальвація валюти.

5. По своєму ефекту девальвація відповідає комбінованому використанню слідуєчих заходів:

А). Експортна премія і імпортне мито.

Б). Заборона на експорт і обмеження імпорту.

В). Експортні субсидії і стимулювання імпорту.

Г). Обмеження експорту і імпортне мито.

6. Який із заходів зовнішньоекономічної політики може бути використаним для поживлення кон'юнктури:

А). Цінова скидка на імпорт.

Б). Відміна імпортних обмежень і ставки депонування іноземної валюти.

В). Підвищення ставки процента при депонуванні іноземної валюти.

Г). Цінова скидка на експорт.

7. Збільшення ціни інших валют, вираженої в гривнях, призведе до:

А). Здешевлення українських товарів для іноземців.

Б). Подорожчання українських товарів для іноземців.

В). Здешевлення іноземних товарів для українців.

Г). Подорожчання іноземних товарів для нерезидентів.

8. Громадяни України, які збираються провести відпустку за кордоном, виграють від:

А). Зростання курсу національної вальти.

Б). Зниження курсу національної валюти.

В). Девальвації національної валюти.

Г). Зниження дефіциту платіжного балансу.

9. Яке положення неправильно розкриває вплив завищеного валютного курсу на економіку країни:

А). Такий курс спричиняє скорочення експорту.

Б). Такий курс зумовлює розширення експорту.

В). Такий курс спричиняє скорочення національного виробництва.

10. Яким країнам вигідний завищений валютний курс:

- А). Країнам, у яких невелика частка вироблених товарів і послуг експортується на зовнішній ринок.
- Б). Країнам, у яких значна частка виробництва товарів і послуг експортується на зовнішні ринки.
- В). Країнам-експортерам нафти.